

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” din IAȘI
FACULTATEA DE ISTORIE
Învățământ la distanță

INTRODUCERE ÎN ISTORIOGRAFIE

Autor: Prof.univ.dr. Vasile CRISTIAN
Titular: Lect.univ.dr. Gabriel LEANCA

ANUL I
SEMESTRUL II
2015 - 2016

CUPRINS

ISTORIOGRAFIE GENERALĂ / 4

I. ISTORIOGRAFIA GREACĂ ȘI ELENISTICĂ / 4

Întrebări recapitulative / 13

II. ISTORIOGRAFIA LATINĂ / 14

Întrebări recapitulative / 23

Bibliografie selectivă / 23

III. ISTORIOGRAFIE ROMÂNĂ / 24

PREMISELE APARIȚIEI ȘI DEZVOLTĂRII ISTORIOGRAFIEI ROMÂNE / 24

ÎNCEPUTURILE ISTORIOGRAFIEI ROMÂNE –

ANALELE ROMÂNNO-SLAVE / 25

IMPUNEREA ISTORIOGRAFIEI ÎN LIMBA NAȚIONALĂ. UMANISMUL / 26

ILUMINISMUL ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ. ȘCOALA ARDELEANĂ / 28

ISTORIOGRAFIA PAȘOPTISTĂ / 29

ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ DE LA UNIREA PRINCIPATELOR LA

MAREA UNIRE / 30

ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ INTERBELICĂ / 32

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI POSTBELICE / 33

Întrebări recapitulative / 34

Temă de control / 34

Bibliografie selectivă / 34

ISSN 1221-9363

ISTORIOGRAFIE GENERALĂ

I. ISTORIOGRAFIA GREACĂ ȘI ELENISTICĂ

Ca și alte manifestări ale spiritului uman, istoriografia – în sensul propriu al cuvântului – este un produs al Greciei antice. Faptul își are explicațiile sale bine definite. Ellada a oferit gândirii, în general, și celei istoriografice, în particular, condiții mult mai favorabile decât acelea din Orientul antic. Ele rezultă, în primul rând, din superioritatea structurii social-politice a Greciei antice. Spre deosebire de Orient, unde imense teritorii sunt reunite sub puterea despotică a unui monarh, considerat ca o zeitate pe tron, ceea ce nu îngăduia o viață politică și elimina posibilitatea unei gândiri libere, în Grecia predominau statele-cetăți; or, multitudinea acestora și specificul organizării lor au permis participarea unui mare număr de cetățeni la viața publică. Dezbaterile din *agora*, prin varietatea lor și relativa libertate în care erau purtate, au contribuit nu numai la stimularea gândirii politice, ci și la dezvoltarea generală a spiritului grec. Printre altele, ele erau de natură să stimuleze preocupările pentru istorie; în dezbaterile unei probleme contemporane, apelul la trecut era adesea indispensabil pentru argumentarea unei anumite hotărâri.

Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere orizontul mult mai larg al elenilor în raport cu orientalii. Orășeni și navigatori în cea mai mare parte, ei au întemeiat numeroase colonii, pe o arie întinsă, iar călătoriile maritime, uneori la distanțe apreciabile, au constituit o îndeletnicire de bază a lor. Ei au venit, astfel, în contact cu realități foarte diferite. Interesul pentru situațiile din alte locuri a fost, în mod logic, asociat cu interesul pentru situațiile din alte timpuri; dealtfel, în primele manifestări istoriografice, nu se face o distincție între descrierile geografice și povestirile istorice.

În sfârșit, nașterea și dezvoltarea istoriografiei eline (practicată nu de funcționari, ca în statele despotice din Orient, ci de o intelectualitate liberă) trebuie raportate și la efervescenta atmosferă culturală din Grecia antică. În mod deosebit, trebuie să avem în vedere dezvoltarea literaturii și filosofiei, a unor domenii deci înrudite cu istoriografia. Dealtfel, aceasta din urmă a fost mult timp considerată ca parte componentă a literaturii; ca și alte genuri literare, ea își avea muza sa, Clio. Această apropiere era cu atât mai logică cu cât poezii și prozatorii își alegeau frecvent ca subiect fapte, reale și legendare, ale trecutului, cele mai adânci rădăcini ale istoriografiei fiind căutate uneori încă în poemele homerice. În același timp, trebuie să avem în vedere că, în încercarea de a explica originea omului și a societății, elenii au apelat la mitologie, domeniu legat de literatură, dar care, mai multă vreme, datorită spiritului lor religios și neputinței de a rezolva științific problemele referitoare la timpurile mai îndepărtate, a fost încorporat și istoriografiei.

O primă încercare sistematizată de a explica, pornind de la mitologie, originea omenirii și fazele evoluției ei aparține lui HESIOD, cu lucrările sale *Teogonia* (Originea zeilor) și *Munci și zile*. Prima din ele începe cu mitul creării lumii și continuă cu istoria generațiilor succesive de zei, prezentați într-o lumină mai arhaică decât la Homer. În *Munci și zile*, se încearcă legarea trecutului de prezent, într-o tratare cronologică ale cărei trepte sunt generațiile. Preluând și amplificând o teorie orientală, Hesiod dezvoltă ideea unei evoluții descendente a omenirii, sugerată și de simbolizarea vârstelor ei prin diferite metale (aurul, argintul, bronzul, fierul). Inițial, în epoca de aur, omul a fost fericit, dar voind să-i egalizeze pe zei prin focul răpit de Prometeu, aceștia l-au pedepsit, vârstele de argint și de bronz constituind un continuu declin. Preocupările pentru trecut s-au amplificat în secolul al VI-lea î.Hr., în orașele din Ionia. Aici a apărut o bogată literatură istorico-geografică, ilustrată de

logografi (scriitori în proză). Aceștia nu sunt însă istorici în sensul propriu al cuvântului, ei oscilând între poezia epică și noul spirit filosofic care se afirmă în această perioadă, între mitologie și realitate, ceea ce conferă scrierilor lor un caracter mixt, contradictoriu. A contribuit la aceasta și faptul că, adesea, ei își aleg subiectele din trecutul îndepărtat (genealogii ale ginților nobile, care de obicei începeau cu zeii, legende despre întemeierea orașelor ș.a.). Totuși, meritele logografilor în pregătirea terenului pentru istoriografie sunt incontestabile. Mai întâi, ei au desfășurat un efort considerabil pentru documentare. În tendința de a strânge informații cât mai ample și mai sigure, ei au practicat în mod curent constatarea la fața locului (autopsia). Culegerea unui material eterogen a determinat și apariția primelor încercări critice. Apoi, logografii nu se ocupă numai de istoria cetăților grecești, ci și de aceea a altor populații și state, ceea ce contribuia la lărgirea orizontului scrierilor lor. În ele apar, pentru prima dată, considerații despre structura politică a statelor orientale, în raport cu polisurile grecești. Astfel se impune și metoda comparativă. În sfârșit, logografii nu-și propun numai simpla informare, deslușirea adevărului, ci urmăresc să facă nemuritoare faptele mărețe ale trecutului, toate acestea într-o formă influențată de epopee, dar utilizând uneori și un început de stil științific. Cei mai importanți dintre ei sunt Hecateu din Milet și Hellanicos din Mitilene.

Om politic și cărturar, HECATEU a trăit în a doua jumătate a secolului al VI-lea și la începutul secolului al V-lea î.Hr. A călătorit mult, el fiind acela care a denumit Egiptul “un dar al Nilului”. Hecateu manifestă notabile preocupări pentru unele aspecte esențiale ale cercetării trecutului. Este adevărat, elementul mitic are încă un loc important (chiar autorul se consideră descendent, la a 16-a generație, al unui zeu). El își propune însă să stabilească o cronologie mai riguroasă a timpurilor legendare. Numele său este asociat și de prima subliniere a necesității criticii istorice, care apare chiar la începutul *Genealogiilor*:

“Astfel grăiește Hecateu milesianul: scriu acestea așa cum socot că au fost cu adevărat; căci spusele grecilor sunt multe și, după părerea mea, bune să stârneasă râsul”.

În aplicarea criticii, el adoptă principiul verosimilității, în funcție, firește, de credințele vremii; de exemplu, nu neagă existența Cerberului la intrarea infernului, dar consideră că acesta nu poate fi un câine cu trei capete – întrucât așa ceva nu există în realitate – ci un șarpe veninos.

Celălalt logograf important, HELLANICOS, are merite mai ales în dezvoltarea erudiției. Dintre lucrările sale trebuie să reținem, mai întâi, prima încercare cunoscută de alcătui un tablou cronologic, în raport cu ciclul anilor astronomici, al tuturor evenimentelor cunoscute din jumătatea de mileniu care despărțea epoca războiului troian de vremea sa. Pentru aceasta, a ales ca axă de referință lista preteselor sanctuarului Herei din Argos (primul său succes, Hippias din Elis, va prefera, exemplu care va fi urmat, lista învingătorilor la olimpiade). Tot Hellanicos este autorul primei monografii erudite, o istorie a Atenei (*Atthis*), ca și al altor scrieri asupra Eoliei și Arcadie, sau asupra unor popoare străine (perșii, sciții). Se poate spune că prin el se realizează un început de specializare a cercetării trecutului.

Pregătită de realizările logografilor, istoriografia s-a impus ca disciplină de sine stătătoare în secolul al V-lea, î.Hr. Faptul nu este întâmplător. Secolul al V-lea – “Secolul lui Pericle” – constituie o perioadă de maximă afirmare a societății eline. În Atena și în alte state grecești, se impune democrația, formă de organizare evident superioară celor din alte regiuni, și care a permis o adevărată efervescentă spirituală. Este acum perioada când apar tragediile lui Sofocle și Euripide, ca și comediile lui Aristofan, când Fidias creează remarcabilele sale opere, când filosofia cunoaște importante progrese, datorate sofștilor și adversarului lor Socrate, când Hippocrat pune bazele medicinei raționale. O asemenea atmosferă trebuia să se răsfrângă, în mod pozitiv, și asupra modului cum era realizată cunoașterea trecutului. În această privință, un rol deosebit a revenit și marilor evenimente politice pe care le cunoaște Grecia secolului al V-lea. Este vorba, mai întâi, de războaiele medice, pe care elenii le-au considerat multă vreme drept cel mai important eveniment al istoriei universale și care s-au

bucurat de un ecou cu atât mai puternic și mai prelungit datorită inegalității forțelor aflate în luptă și condițiilor dramatice în care a fost obținută victoria. O impresie la fel de puternică a produs-o războiul peloponeziac, cu atât mai mult cu cât el s-a desfășurat între cetățile grecești și a avut importante consecințe pentru dezvoltarea ulterioară a acestora, ca și a raportului de forțe dintre ele. Dealtfel, tocmai asupra acestor subiecte și-au îndreptat atenția principalii istoricii ai secolului, Herodot și Tucidide.

HERODOT din Halicarnas (n. cca 485–m. cca 420 î.Hr.) este considerat, în general, drept întemeietorul disciplinei noastre, drept “părintele istoriei”, după aprecierea lui Cicero. Scrierea sa, *Istoriei*, este, astfel, o operă de pionerat, ceea ce face ca ea să aibă importante limite; în același timp, însă, Herodot a indicat principalele direcții pe care trebuia să meargă noua disciplină, a pus bazele unor importante tradiții, ce aveau să fie dezvoltate ulterior. Participant de timpuriu la evenimentele politice din Halicarnas, Herodot a fost nevoit să-și părăsească cetatea natală, făcând călătorii în Egipt, Siria, Babilon, nordul Mării Negre, stabilindu-se apoi pentru multă vreme la Atena și participând, prin 444–443 î.Hr., la fondarea coloniei grecești Thourioi din Italia (pe locul fostei cetăți Sybaris), unde probabil a rămas până la sfârșitul vieții. El și-a creat, astfel, un bogat fond de cunoștințe, călătoriile sale oferindu-i prilejul nu numai să facă observații asupra realităților din alte regiuni, ci și să aibă convorbiri cu învățații localnici. Deosebit de importantă a fost șederea sa la Atena, în viața culturală a căreia s-a și integrat; aici, el a venit în contact cu filosofia sofistă, a făcut parte din anturajul lui Pericle, a devenit prietenul lui Sofocle, a primit recompense oficiale pentru lecturile publice fragmentare din *Istoriei*. Contactul cu spiritul atenian a determinat includerea în scrierea sa a unor încercări de explicare raționalistă; în același timp însă el rămâne tributar și logografilor de la care preia modul de expunere, ca și preocuparea pentru descrierile geografice. Această influență apare limpede din conținutul *Istoriilor*. Arătând obiectivul acestora, autorul lor arată chiar de la început că:

“Herodot din Halicarnas înfățișează aici cele aflate în cercetarea sa; ca să nu fie uitate cu trecerea vremii câte s-au făcut între oameni; nici mari și minunate isprăvi, ce le-au săvârșit în văzul lumii întregi grecii sau barbarii, ca să nu-și piardă faima – cum și ca să arate pentru care pricină s-au războit între ei”.

Lucrarea începe prin a expune primele contacte ale grecilor cu perșii, istoria lui Cressus, situația Greciei în secolul al VI-lea; urmează apoi istoria creșterii puterii persane, întreruptă de numeroase digresiuni privind Ecbatana, cetățile grecești din Asia, Libia, Tracia, Sciția, cea mai lungă fiind aceea privind Egiptul, prilejuită de expunerea cuceririi acestuia de către Cambyses. Ultima parte a scrierii – aproape o jumătate a ei – este consacrată campaniilor persane împotriva Greciei europene, ale căror momente principale sunt expuse amply și dramatic.

Prin vastitatea lucrării, Herodot îi depășește în mod evident pe logografi, după cum le este superior și prin modul în care expune și comentează faptele. Apoi, informația sa este mai variată și mai sigură, situație la care contribuie și faptul că el se referă mai ales la istoria contemporană lui, asupra căreia putea dispune de date mai precise. Printre izvoarele sale, figurează scrierile logografilor, poezia epică, însemnările asupra oracolelor, documente cu caracter oficial, unele inscripții, informațiile martorilor oculari și cele culese în timpul călătoriilor ș.a. Constatăm, de altfel, în opera sa, o tendință spre obiectivitate pe care uneori o afirmă explicit. De asemenea, el își critică predecesorii, creând și aici o tradiție a cercetării istorice, care, datorită caracterului ei de permanentă perfectibilitate, trebuie să preia critic realizările anterioare. La Herodot, critica însă nu este constantă și uneori lipsește cu desăvârșire, ceea ce îl face să accepte unele date, cum sunt cele oferite de poemele homerice, fără a mai analiza veridicitatea lor.

Această atitudine este legată și de incapacitatea “părintelui istoriei” de a se desprinde complet de mitografie, fapt care se reflectă pregnant în interpretarea diferitelor evenimente. După cum am văzut, el își propune nu numai să expună conflictul dintre greci și barbari, ci să-

i explice și cauza. La fel, el sesizează transformările la care sunt supuse diferitele societăți. Sublinierea acestor transformări, impusă de realitate, nu pornește însă de la înțelegerea caracterului evolutiv al omenirii; pentru Herodot, la fel ca pentru ceilalți istorici antici și mulți de mai târziu, omul este același în toate timpurile, indiferent de condițiile în care trăiește. Conform unei credințe dominante în întreaga istoriografie antică, diferitele evenimente sunt un rod al destinului:

“Întâmplările cârmuiesc oamenii și nu țin oamenii cârma întâmplărilor”.

spune Herodot, într-o formulare care ne face să ne gândim la aceea a lui Miron Costin. Zeii intervin în mod constant în evoluția societății, fără ca această intervenție să fie privită ca plecând întotdeauna de la aceleași criterii; o deosebită importanță se acordă acțiunii lor, ca urmare a “invidiei” (*nemesis*), față de realizările pământenilor, temă cu o largă circulație în beletristica antică. De asemenea, istoricul pare să creadă în oracole. În același timp, însă, el încearcă să găsească evenimentelor și explicații de natură umană, mai ales de natură psihologică.

Atitudinea lui Herodot asupra obiectului expunerii a avut influențe și asupra stilului folosit. Renunțând la dialectul doric, matern, el a întrebuițat dialectul ionic, devenit limba prozei științifice. Stilul său este însă mai apropiat de cel literar. A contribuit aici și introducerea în text a numeroase discursuri (prezența acestora va fi caracteristică aproape tuturor scrierilor istorice antice), dialoguri, povestiri, anecdote. *Istoriile* câștigă, astfel, sub raportul savorii, pierd însă sub acela al rigurozității. Opera “părintelui istoriei” are, astfel, nu numai importante merite, ci și notabile limite. Dealtfel, chiar unii antici i-au adus anumite reproșuri. Imposibilitatea lui Herodot, de a desprinde complet istoria de literatură, l-a determinat pe Tucidide, se pare, să-l includă printre logografi. Chiar meritoria sa încercare de prezentare obiectivă a faptelor i-a atras acuzația de “filobarbar”. Asemenea critici sunt, însă, în bună parte, neîntemeiate. Dealtfel, istoricul s-a bucurat, în general, de aprecierea anticilor și a exercitat o importantă influență asupra urmașilor. Opera sa a fost bine cunoscută începând din perioada Renașterii. Limitele lucrării sale sunt evidente, dar ele erau nu numai un rezultat al condițiilor în care a fost scrisă, ci și inerente în cazul unui deschizător de drumuri, așa cum a fost Herodot în cazul disciplinei istorice.

În mare parte, aceste limite au fost depășite de urmașul său imediat, TUCIDIDE. S-a observat, pe bună dreptate, că, deși diferența de vârstă între acesta și Herodot este de numai 20–25 de ani, operele lor apar ca produsul a două epoci diferite. Se poate afirma că scrierea lui Tucidide, *Războiul peloponezic*, constituie apogeul istoriografiei antice.

Tucidide s-a născut în jurul anului 460. El aparținea unei mari familii ateniene, din care făceau parte Miltiade, învingătorul de la Maraton, și Cimon. Tatăl său, Oloros, pare să se tragă din regii traci, fiind posesorul unei importante averi. Mediul familial era astfel propice pentru cultivarea marilor fapte ale trecutului. În același timp, Tucidide a putut beneficia de climatul intelectual al Atenei, într-o perioadă de maximă înflorire a acesteia. De tânăr a asistat la marele conflict care a fost Războiul peloponezic și la care a fost participant activ. Ales strateg în 424 î.Hr., el a fost învins de spartanul Brasidas, ceea ce a făcut să fie exilat în Tracia. Anii de exil, favorabili cercetării și meditației, i-a consacrat redactării operei, pe care nu a apucat să o termine (expunerea evenimentelor se oprește la anul 411 î.Hr.), întrucât, revenit la Atena în 404, s-a stins din viață la puțină vreme.

Războiul peloponezic, așa cum o indică chiar titlul, este, într-o măsură mai mare decât în cazul *Istoriilor* lui Herodot, o lucrare de istorie contemporană. După cum rezultă din explicațiile pe care le dă Tucidide la începutul scrierii sale, două au fost, mai ales, rațiunile pentru care s-a oprit asupra acestui subiect. Mai întâi, pentru istoricul atenian:

“aceasta a fost cea mai mare frământare din lumea elenică și pentru o oarecare parte a barbarilor și, ca să ne exprimăm astfel, pentru cea mai mare parte a omenirii”.

Abordarea unui subiect de istorie contemporană trebuia să aibă importante consecințe, atât sub raportul metodei, cât și sub acela al concepției. Tucidide, ne-o spune el singur, a

început să scrie istoria Războiului peloponeziac imediat după ce acesta a izbucnit. Aceasta nu înseamnă însă că scrierea sa are un caracter memorialistic. Dimpotrivă, Războiul peloponeziac este o operă istorică, alcătuită pe baza celor mai riguroase criterii pe care le putea oferi antichitatea.

Ceea ce impresionează, de la început, în scrierea istoricului atenian este preocuparea constantă pentru întrebuintărea unei metode sigure de cercetare. Convins că descoperirea adevărului este scopul principal al istoricului, el elimină tot ceea ce nu poate fi dovedit prin mărturii documentare sigure. Din acest motiv, critică pe logografii care au povestit evenimentele în așa fel încât “să fie mai fermecătoare la auz decât mai apropiate de adevăr”. Dimpotrivă, un istoric trebuie să utilizeze numai informațiile care se dovedesc a fi exacte. Tucidide poate fi considerat drept întemeietorul criticii istorice, fiind primul care îi schițează principiile. El ținea astfel seama de inexactitatea transmiterii informațiilor și de caracterul tendențios al mărturiilor contemporane.

Aceste principii sunt aplicate în cercetarea concretă a desfășurării evenimentelor, istoricul atenian asigurându-și o documentație amplă și sigură, permisă și de faptul că subiectul său este de istorie contemporană. A utilizat mărturiile orale, a călătorit în localitățile în care avuseseră loc cele mai importante evenimente, a folosit documente pe care le-a redat, pentru o mai mare autenticitate, în limba lor. În același timp, a încercat să găsească informații sigure asupra trecutului printr-o analiză critică a legendelor sau a rămășițelor vechilor legi și obiceiuri. Ceea ce sporește valoarea operei lui Tucidide este, apoi, și tendința sa de a da explicații raționale evenimentelor. Este adevărat, la fel ca ceilalți antici, el crede în destin și nu omite rolul întâmplării; în general, însă, este preocupat să descifreze explicațiile umane ale evenimentelor. În mod deosebit, el insistă asupra rolului pe care l-au avut personalitățile; în același timp, are în vedere rolul condițiilor naturale, rolul comerțului în dezvoltarea orașelor, sesizează legătura între istoria militară și viața internă. De asemenea, face distincție între cauzele și pretextele evenimentelor, motiv pentru care consideră necesar ca, înainte de a începe expunerea propriu-zisă a conflictului, să-I studieze antecedentele. Atitudinea raționalistă în relatarea faptelor, importanța acordată scrisului istoric sunt legate la Tucidide și de necesitatea unei expuneri adecvate:

“Și poate că lipsa miraculosului va părea că desfată mai puțin auzul. Toți însă care vor să cerceteze adevărul celor întâmplate și celor care vor mai avea loc cândva iarăși – la fel, sau aproape la fel, datorită firii omenesci – le vor socoti de folos. Căci am făurit o operă cu valoare permanentă, nu în vederea unei audiții de o clipă”.

Este de la sine înțeles ca, într-o scriere pe care însuși autorul o dorește “o operă cu valoare permanentă”, să se utilizeze un stil sobru, iar expunerea să fie sistematizată după criteriul strict cronologic – “s-a scris în ordine cum s-a întâmplat fiecare eveniment, pe veri și pe ierni”, precizează Tucidide – iar digresiunile, care dau atâtă savoare *Istoriilor* lui Herodot, să lipsească aproape cu desăvârșire. Singurul element care apropie *Războiul peloponeziac* de literatură sunt frecvențele și amplele discursuri atribuite diferitelor personalități. Istoricul atenian nu are însă pretenția că aceste discursuri sunt redade așa cum au fost rostite în realitate. În ultimă instanță, el le folosește pentru a da o explicație diferitelor evenimente, adeseori expunând în ele propriile concepții.

Sub multiple raporturi, Tucidide, considerat uneori ca “primul istoric filosof”, s-a ridicat până la cel mai înalt nivel pe care îl putea permite epoca. El s-a bucurat de o mare prețuire atât din partea istoricilor elini, cât și a celor latini. Să observăm însă că influența sa a fost puternică mai ales în ceea ce privește modul de expunere; în antichitate, se studia stilul său, metodele de narațiune, nu însă și cele de cercetare, care au fost aproape complet abandonate. Abia mult mai târziu, începând de la Hobbes, el a fost prețuit sub toate aspectele, fiind considerat, uneori, ca un precursor al istoriografiei moderne.

După Tucidide, istoriografia elină cunoaște o perioadă de evidentă decădere. Afirmația este valabilă chiar pentru urmașul său direct, XENOFON. Atenian de origine (născut prin

427–426), discipol al lui Socrate, el a dus o viață aventuroasă, s-a înrolat în oastea de mercenari cu care Cyrus cel Tânăr urmărea să-l înlăture de pe tronul Persiei pe fratele său Artaxerxes, a fost exilat din Atena, trăindu-și o mare parte a vieții la Sparta și participând la diferite expediții, pentru a reveni în ultima parte a vieții (a murit după 354), în cetatea natală.

Xenofon a scris mult și în diverse genuri. În istoriografie, el și-a propus să-l continue pe Tucidide cu opera sa *Elenicele*, care expune evenimentele dintre anii 411 și 362 (bătălia de la Mantinea). Lucrarea este însă mult inferioară *Războiului peloponezic*. Informația lui Xenofon este lacunară, iar expunerii îi lipsește unitatea. El nu face eforturi pentru înțelegerea evenimentelor, atribuie multă importanță intervenției divinității, crede în visuri și preziceri. În plus, opera are un caracter tendențios, fiind redactată în cea mai mare parte de pe poziții prospartane. În schimb, Xenofon are un evident talent de povestitor. Acesta și-l va dovedi, mai ales, într-o lucrare a sa, *Anabasis* (cunoscută și sub denumirea de *Expediția celor zece mii*). Lucrarea relatează, într-o manieră extrem de atrăgătoare, expediția mercenarilor lui Cyrus cel Tânăr, înfrângerea acestora și retragerea lor prin mijlocul unor populații în majoritate dușmane. Scrisă de un participant la evenimente, care a avut un rol de prim plan în timpul retragerii, *Anabasis* inaugurează seria memoriilor istorice, gen care va cunoaște mai târziu o deosebită înflorire, dar a cărei contribuție la dezvoltarea istoriografiei rămâne redusă.

Tendențele istoriografiei de a se reduce la o simplă narare a diferitelor evenimente a determinat și modul în care a fost ea privită de contemporani. Deosebit de semnificativă este aprecierea pe care o face ARISTOTEL în *Poetica* (cap. IX). Făcând o paralelă între istorie și poezie, filosoful considera că deosebirea esențială nu constă în faptul că prima este scrisă în proză iar a doua în versuri, ci în aceea că una “înfățișează fapte aievea întâmplare”, cealaltă “fapte care s-ar putea întâmpla”:

“De aceea – conchidea Aristotel – și e poezia mai filosofică și mai aleasă decât istoria: pentru că poezia înfățișează mai mult universalul, câtă vreme istoria mai degrabă particularul”.

Evident, filosoful nu are o înțelegere exactă a raportului între general și particular, a faptului că și în istorie generalul se clădește pe particular. Aprecierea sa pornește, însă, de la acea istoriografie care se limita, pentru a păstra exemplul său, la relatarea a “ceea ce a făcut ori pătimit Alcibiade”. Mai târziu, în *Retorica*, el a revenit asupra acestei chestiuni, considerând că faptele trecutului permit totuși generalizări. Dealtfel, prin studiile sale asupra constituțiilor, Aristotel a impulsionat preocuparea de a lărgi câmpul istoric.

O deosebită importanță pentru evoluția istoriografiei a avut-o însă retorica, sub influența creatorului ei, Socrate, și a aceluiași Aristotel. Istoricii acordă o atenție preponderentă formei, tendință facilitată și de faptul că operele lor nu erau destinate lecturilor individuale, ci erau citite în public. Ei se străduiesc deci să facă o impresie maximă asupra auditoriului. Istoria devine astfel elocventă, dar superficială, metodele riguroase de cercetare și încercările de explicare fiind în bună parte abandonate.

Un anumit reviriment în dezvoltarea istoriei s-a constatat în perioada elenismului. Ridicarea Macedoniei, expedițiile lui Alexandru, formarea regatelor elenistice au impus dimensiuni noi istoriografiei, au determinat o extindere a ei atât în timp, cât și în spațiu. THEOPOMP scrie *Istoria lui Filip*, iar EFOROS prima istorie universală. În același timp, se constată o dezvoltare a erudiției, fapt la care au contribuit intensă viață livrescă din statele elenistice, ca și contactul strâns cu tradițiile și monumentele culturale din Egipt, Mesopotamia, Iudeea, Fenicia.

Structura politică a statelor elenistice a determinat însă și o consecință negativă. Istoricii nu mai dispun de libertatea de gândire pe care o găseau în statul-cetate; de multe ori ei trebuie să-și pună talentul în slujba cărmuitorilor, ceea ce firește nu putea asigura o prezentare obiectivă a faptelor; dealtfel acum apare, în bună parte sub influența personalității lui Alexandru cel Mare (care a luat în expedițiile sale și istorici, ale căror opere s-au pierdut în cea mai mare parte), genul biografic, care oscilează între istorie și literatură și în care nu cultul pentru adevăr este acela care predomină. Pe de altă parte, după Tucidide, se constată o

anumită ruptură între istoriografia propriu-zisă și erudiție. Istoricii se limitează adesea la o prelucrare după regulile retoricii a unor scrieri mai vechi, ceea ce nu dă operelor lor fundamentul solid al unei documentații precise; erudiții sunt preocupați de strângerea și analiza diferitelor izvoare, fără a urmări însă elaborarea unor sinteze pe baza lor. Dealtfel, ruptura istorie-erudiție va persista multă vreme, ea întâlnindu-se până în perioada modernă a istoriografiei.

O importantă excepție în această evoluție o constituie opera lui POLIBIU (cca 210–125). Pe bună dreptate, în scara valorilor istoriografiei antice, el este de obicei plasat alături de Tucidide.

Născut la Megalopolis, dintr-o familie importantă, Polibiu a luat de timpuriu parte activă la acțiunile Ligii ahaice, care încerca să salveze libertatea cetăților grecești, amenințată de creșterea puterii romane. După înfrângerea definitivă a Macedoniei (168 î.Hr.), romanii au început să se amestece direct în viața cetăților grecești, luând și un număr de ostatici, printre care s-a aflat și Polibiu. În ultima parte a vieții, pe care a împărțit-o între Grecia și Roma, a avut un rol influent între compatrioții săi și l-a însoțit pe Scipio în campaniile de la Cartagina (146) și Numantia (133).

Polibiu trăiește, astfel, într-o perioadă favorabilă creării unei opere de mare valoare. Lupta pentru libertate a reînviat necesitatea unui ideal obștesc, capabil să ducă la o elevare a gândirii. Pe de altă parte, rapida ridicare a Romei și prăbușirea altor state solicita gânditorilor o explicație. Prin activitatea sa, Polibiu a fost într-o situație privilegiată, el cunoscând îndeaproape atât evoluția politică a cetăților grecești, cât și pe aceea a Romei, fapt care l-a asigurat un orizont deosebit de larg. Este ceea ce se reflectă în mod pregnant în principala sa scriere, *Istoriei*, cuprinzând expunerea evenimentelor de la primul război punic până la supunerea definitivă a Cartaginei și Greciei (264–146 î.Hr.).

Lucrarea (cuprinzând inițial 40 de cărți, din care s-au păstrat integral primele cinci, iar restul fragmentar) dezvăluie o concepție despre istorie asemănătoare cu aceea a lui Tucidide. Polibiu are o atitudine extrem de serioasă față de obiectul preocupărilor sale. Pentru el, principala condiție pe care trebuie să o respecte istoricul este redarea adevărului care este lumina istoriei; “dacă nu-i pătrunsă de adevăr, istoria e o simplă poveste fără preț” și, de fapt, nici nu se mai poate numi istorie. De aceea, el întreprinde o ascutită critică a istoriografiei retorice; observațiile pe care le face asupra operei lui Timaios și Theopomp îi prilejuiesc alcătuirea unui adevărat tratat de metodică istorică. În același timp, el caută să aplice principiile enunțate și în cercetarea concretă a evenimentelor. În acest scop, a cules o documentație deosebit de bogată, cercetând arhive și documente, făcând călătoriile în locurile unde avuseseră loc diferitele evenimente, culegând mărturii orale, la care, pentru ultima parte a scrierii, adaugă propriile amintiri.

Apelând la o metodă riguroasă, Polibiu este, în același timp, preocupat în permanență să explice evenimentele pe care le tratează. În mod repetat, el arată că este necesar să se cunoască “cum, când și din ce cauză” s-a produs un eveniment. Pentru el, “nimic nu trebuie observat și cercetat cu mai multă atenție decât cauzele unui eveniment”. În legătură cu aceasta, este de observat că, mergând pe urmele lui Tucidide, el face distincție între *cauza*, *pretextul* și *începutul* evenimentelor, dintre care prima este cea mai importantă. Preocuparea pentru descifrarea ei, deși dificilă, este inerentă adevăratei istorii.

“Atât scriitorii, cât și cititorii istoriilor trebuie să fie atenți nu atât la povestirea faptelor înseși, cât la împrejurările care au precedat, au însoțit sau au urmat faptele. Căci dacă se elimină din istorie cauzele, mijloacele și scopurile care au determinat evenimentele, precum și ce a rezultat, fericit sau nefericit, au avut, ceea ce rămâne din ea este numai un spectacol declamatoriu”.

Prin urmare, spune în altă parte Polibiu:

“cel care răpește istoriei [...] cauza, [...] răpește tocmai ceea ce este caracteristic istoriei”.

Insistența cu care istoricul revine asupra principiului cauzalității este legată de credința că studierea trecutului este cel mai sigur instrument de educație politică, cel mai potrivit

mijloc de îndreptare și cea mai strălucită învățătură. El și-a definit opera ca o *istorie pragmatică*, înțelegând prin aceasta expunerea faptelor (în gr. *pragmata*) istorice cu scopul de a oferi învățăminte pentru prezent și viitor.

Privită sub acest raport, cea mai mare utilitate o are istoria universală:

“Cei care cred că din istoria particulară pot să priceapă cum se cuvine ansamblul mi se pare că pătesc tocmai ca niște oameni care, văzând bucățile împrăștiate ale unui corp mai înainte viu și frumos, ar socoti că își dau destul de bine seama de puterea și frumusețea însăși a ființei vii [...]. De la o parte se poate căpăta o idee despre întreg, însă o cunoaștere și o noțiune adevărată nu se poate dobândi [...]. Numai cine cercetează cu atenție istoria sub toate aspectele va putea să tragă din ea folos și desfătare”.

Sub acest raport, se poate spune că lucrarea lui Polibiu este cu adevărat o istorie universală, depășind-o categoric pe aceea a lui Eforos.

Ceea ce dă unitate epocii la care se referă Polibiu este rapida ridicare a romanilor, care și-au făurit o asemenea putere, “încât contemporanii pot doar s-o privească uimiți, iar urmașii nu vor ajunge niciodată s-o întreaacă”.

Încercând să explice această ridicare, Polibiu invocă destinul, care “participă continuu la luptele omenirii”, dar această invocare nu depășește un cadru general. Fără a omite nici rolul hazardului, istoricul este preocupat, însă, de aflarea unor explicații umane, singurele care puteau conferi istoriei un rol de educatoare.

În mod deosebit, Polibiu insistă asupra importanței constituțiilor:

“Structura constituției unui stat trebuie socotită cea mai însemnată cauză a reușitei oricărei acțiuni. Căci din ea, ca dintr-un izvor, nu numai că țâșnesc toate planurile și începutul oricăror lucrări, dar tot din ea se trage și sfârșitul”.

Reluând idei mai vechi, Polibiu distinge trei forme fundamentale de guvernământ, care se subîmpart însă în forme bune – monarhia, aristocrația și democrația – și forme rele – tirania, oligarhia și ohlocrația (tirania mulțimii). Formele bune au tendința de a se transforma în cele rele (monarhia în tiranie, aristocrația în oligarhie, democrația în ohlocrație). O asemenea tendință nu există, însă, în cazul constituțiilor mixte, unde diferitele puteri se echilibrează. Este tocmai ceea ce, consideră Polibiu, a asigurat puterea Romei, deși cu un alt prilej el revine asupra acestei idei, constatând și în cazul romanilor o evoluție în sens negativ.

În legătură cu aceasta, trebuie amintită și o altă idee a lui Polibiu. Pornind de la exemplul cetăților grecești, care ajunseseră, în majoritate, în decadentă, el a ajuns la concluzia că fiecare stat, la fel ca organismele vii, se dezvoltă potrivit ordinii naturii și că deci, după perioadele de creștere și dezvoltare, urmează în mod inevitabil declinul și prăbușirea. Polibiu este, astfel, creatorul teoriei organice a evoluției societății, teorie care va fi frecvent reluată ulterior. Istoria îi apare lui Polibiu ca o disciplină cu o înaltă menire, care cere un considerabil efort metodologic și interpretativ. Din acest motiv, ea nu poate fi practică de oricine, pentru aceasta fiind indispensabile importante calități. Un istoric, spune el, trebuie să cunoască oamenii și obiectul despre care scrie, să aibă experiență în problemele militare și în cele politice, să fi călătorit prin lume. Recunoaștem aici, de fapt, un autoportret pe care și-l întocmește istoricul, justificat de altfel de lucrarea sa. Privită în ansamblu, opera lui Polibiu este de o valoare netăgăduită și ea s-a bucurat de multă prețuire, atât în antichitate, cât și mai târziu.

În secolele următoare constatăm o adevărată efervescentă a cercetărilor istorice, dar din multiplele încercări în acest domeniu doar câteva merită să ne rețină atenția. În epoca lui August, DIODOR din Sicilia a dat *Biblioteca istorică* în 40 de cărți, pe care a conceput-o ca istorie universală a tuturor timpurilor și tuturor popoarelor. Din cele 15 cărți care s-au păstrat, se observă însă că autorul lor nu avea capacitatea de a alcătui o adevărată sinteză, opera sa apărând mai degrabă ca o enciclopedie, ale cărei părți sunt simple compilații după alte lucrări. În aceeași perioadă, DIONIS din Halicarnas a întocmit o voluminoasă lucrare, *Antichitățile Romei*, care a păstrat mai fidel tradițiile asupra începuturilor istoriei romane. El subliniază necesitatea generalizărilor, considerând că “istoria este filosofia predată cu ajutorul exemplului”, dar, după cum s-a remarcat, nu are simțul problematicei istorice. Este probabil că

o mai mare valoare au avut *Studiile istorice*, pierdute însă, ale lui STRABON, autorul cunoscutelor și prețioaselor *Studii geografice*.

Dintre istoricii de la începutul erei creștine (în afara lui Flavius Josephus, care a alcătuit o istorie a evreilor în limba greacă), merită să fie amintit, mai ales, PLUTARH (cca 46–cca 125). Celebritatea sa a fost asigurată de scrierea *Vieți paralele*. Lucrarea cuprinde 46 de biografii alternative ale unor personalități eline și romane, după fiecare pereche urmând o paralelă. Impulsul acestei scrieri este, în același timp, de natură politică și morală. Pe de o parte, el a urmărit o apropiere greco-latină, *Viețile paralele* având menirea să arate romanilor că grecii au avut personalități comparabile cu ale lor, iar concetățenilor săi că romanii nu sunt niște barbari. Pe de altă parte, el și-a propus să prezinte contemporanilor exemple care trebuie urmate. Preocuparea morală face însă ca biografiile lui Plutarh să se diferențieze de istoria propriu-zisă. Este adevărat, el a adunat o documentație imensă, a utilizat uneori critica istorică, a încercat să explice faptele, dar modul său de expunere nu este întotdeauna cel al unui istoric. Dealtfel, chiar Plutarh a precizat distincția necesară, la începutul perechii de biografii Alexandru cel Mare – Caesar:

“Aici noi nu scriem istorie, ci povestim viețile unor oameni, și apoi virtutea sau viciul nu se vădese întotdeauna din faptele cele mai strălucite ci, de multe ori, un lucru neînsemnat, o vorbă sau o glumă dau în vileag firea unui om mai bine decât o dau luptele în care cad ostași cu zecile de mii și decât întinse șiruri de oșteni gata de luptă și chiar decât faimoasele împresurări de cetăți”.

De aceea, Plutarh, fără a neglija marile fapte, s-a arătat mai puțin preocupat de reconstituirea adevărului istoric, uneori introducând și elemente legendare. Datorită conținutului său și modului în care este scrisă, lucrarea s-a bucurat de o largă răspândire. Indiferent de discuțiile privind predecesorii săi în acest domeniu, se poate afirma că Plutarh este acela care a impus biografia politică. *Viețile paralele* a fost una dintre operele antice cele mai citite începând din perioada Renașterii, ele constituind și o lectură preferată a cititorilor români din secolele XVIII–XIX. În 1844, când Heliade intenționa să publice o “Bibliotecă universală”, primul istoric care urma să fie tradus era tocmai Plutarh.

Dependența politică a grecilor de Imperiul roman a avut importante consecințe și sub raport spiritual. Gânditorii elini continuă tradiții care le sunt proprii dar, începând de la Polibiu, ei se consideră tot mai mult ca cetățeni ai Imperiului, fiind preocupați, mai ales, de istoria acestuia. Se poate spune chiar că ultimii istorici greci mai importanți, Arrian, Appian și Dio Cassius, sunt mai curând istorici romani de limbă greacă.

Astfel, ARRIAN (95–175 d.Hr.), originar din Bithinia, s-a integrat cercurilor conducătoare ale Imperiului, fiind senator sub Traian, consul și guvernator al Capodociei sub Hadrian. El a dat mai multe lucrări, dintre care principalul interes îl prezintă *Expediția lui Alexandru cel Mare în Asia*. În conformitate cu tendințele vremii, lucrarea se ocupă aproape exclusiv cu expedițiile și bătăliile eroului, viața sa sentimentală și intrigile de la curte. Prin bogăția informației și conștiințiozitatea cu care a fost alcătuită, lucrarea rămâne, însă, cea mai valoroasă scriere din câte au ajuns până la noi asupra acestui subiect.

Contemporanul său, APPIAN, este un grec din Alexandria, care a căpătat rangul de cavalier, stabilindu-se la Roma ca magistrat. Admirația pentru puterea Romei l-a determinat să scrie o *Istorie a Romei* de la începuturi până în vremea sa. Materia este grupată într-o manieră originală, diferitele cărți expunând monografic cuceririle succesive ale romanilor. Majoritatea lor s-au pierdut, printre care și cartea a 23-a privind luptele cu dacii. Din ceea ce s-a păstrat, un interes deosebit îl prezintă partea referitoare la *Războaiele civile*. Appian nu-și propune, în general, o explicare a faptelor, ci o simplă expunere a lor. Datorită însă și subiectului, în prezentarea războaielor civile el a reușit să arate în mod clar cauzele care au dus la izbucnirea lor, să distingă diferitele categorii sociale în luptă.

Tot o *Istorie romană* a scris, în secolul următor, DIO CASSIUS. Fără a se distinge printr-un spirit critic sau prin concepții înaintate, el a întocmit o compilație conștiințioasă a istoriei Romei. Din cele 80 de cărți s-au păstrat însă numai acelea privind perioada 69–10

î.Hr., restul lucrării, printre care și partea referitoare la războaiele romanilor cu dacii, transmițându-ni-se prin intermediul unor rezumate târzii bizantine.

Decăderea istoriografiei grecești în ultimele ei secole este evidentă. Ea a fost sesizată și de unii contemporani. Astfel, LUCIAN din Samosata (cca 120–180) a făcut o critică ascutită a manierei în care era scrisă istoria, transformată într-un procedeu encomiastic, bazată mai mult pe legende și fantezie decât pe realitate, devenită, prin utilizarea abuzivă a discursurilor, un fel de anexă a retoricii. În interesanta sa lucrare, *Cum trebuie scrisă istoria*, ale cărei idei sunt asemănătoare cu acelea ale lui Polibiu, Lucian arată că istoricul trebuie să cunoască treburile publice, să expună faptele cum s-au petrecut ele în realitate, să facă o selectare a lor, să utilizeze un stil uniform, să nu exagereze în utilizarea discursurilor, iar volumul lucrării să fie proporțional cu însemnătatea subiectului. Erau însă cerințe pe care istoricii greci nu au mai fost capabili să le îndeplinească.

Evoluția istoriografiei eline a urmat, în general, evoluția de ansamblu a societății grecești. Afirmată în momentul de maximă înflorire care a fost “Secolul lui Pericle”, ea a cunoscut apoi o involuție, întreruptă doar de câteva mari realizări, printre care cea mai notabilă rămâne aceea a lui Polibiu. Cu toate acestea, mai ales prin marile ei personalități, dar și prin activitatea mai modestă a altora, istoriografia elină a ridicat, cu limitele inerente unei faze de început, aproape toate marile probleme ale disciplinei. Influența ei asupra evoluției ulterioare a acesteia a fost, astfel, considerabilă, ea resimțindu-se, în primul rând, asupra istoriografiei latine.

Întrebări recapitulative

1. De ce istoriografia s-a constituit, ca disciplină aparte, în Grecia antică?
2. Realizați o paralelă Herodot – Tucidide.
3. Etapele principale ale evoluției istoriografie eline (reper cronologice și conținut).

II. ISTORIOGRAFIA LATINĂ

Privită în ansamblu, istoriografia latină prezintă importante asemănări cu istoriografia elină, atât în privința concepției generale care stă la baza diferitelor opere, cât și a metodelor utilizate în redactarea lor. Faptul este lesne explicabil. Mai întâi, trebuie să avem în vedere asemănările dintre structura societății grecești și a celeia romane, amândouă fiind exponentele sclavagismului clasic, ceea ce s-a reflectat, în mod necesar, în conținutul fenomenului spiritual. Pe de altă parte, este vorba de decalajul cronologic între dezvoltarea culturală a Greciei și a Romei. Dezvoltată mai târziu, cultura romană a apelat, în chip firesc, la modelele oferite de eleni, fapt deosebit de evident și în istoriografie. Scrisul istoric latin a avut însă și anumite particularități, dictate de evoluția specifică a societății romane.

Preocuparea romanilor pentru trecut, pentru trecutul propriu în primul rând, este veche și ea a constituit una dintre îndeletnicirile spirituale de bază, datorită, mai ales, bogatei și spectaculoasei lor istorii interne și externe. Începuturile acestei preocupări sunt întâlnite încă în creațiile orale. După cum o atestă diferitele izvoare, la ospețele romanilor erau cântate faptele de glorie ale marilor bărbați ai trecutului (*carmina convivalia*). Tocmai prin acest mijloc au fost păstrate legendele despre începuturile Romei, utilizate de istorici mai târziu. Pe de altă parte, trebuie să avem în vedere preocuparea timpurie de a însemna diferitele fapte, atât pentru a le prezenta contemporanilor, cât și pentru a le perpetua în amintirea urmașilor. Spiritul metodic al romanilor a obligat pe magistrați să aibă consemnate îndatoririle lor, să-și noteze activitatea în registre (*acta*) și să prezinte dări de seamă asupra ei (*commentarii*), ceea ce, împreună cu documentele privind situația economică (*tabulae censoriae*) și diferitele tratate, a dus la constituirea unor importante arhive. Aceleași obligații le aveau și preoții, care întocmeau calendarul și lista zilelor faste. De o importanță deosebită au fost Analele pontifilor. În ele, marele preot (*Pontifex maximus*) însemna principalele evenimente militare, politice și religioase petrecute în cursul unui an (de aici și denumirea), documentul fiind expus pentru a fi cunoscut de concetățeni. În a doua jumătate a secolului al III-lea î.Hr., interesul pentru istorie ia o formă nouă. Expansiunea romană și contactul cu cetățile grecești au stimulat viața culturală și au contribuit la apariția literaturii culte. Alături de teatru și poezia lirică, o deosebită prețuire a fost acordată epopeei. Romanii au fost vădit influențați de Homer, dar poemele lor au un evident caracter național și se bazează, în mare parte, pe fapte istorice. Chiar creatorul epopeei latine, NAEVIUS, își alege ca subiect al operei sale, *Bellum Punicum*, un eveniment la care a participat, primul război punic. Este adevărat, el consacră mai mult de jumătate a scrierii perioadei anterioare, începând cu fuga lui Aeneas din Troia, utilizând masiv vechile legende. Pentru perioada mai apropiată, el folosește însă o documentație sigură, ceea ce a făcut ca această parte a lucrării, cu mai puține calități poetice, să fie comparată cu Analele. Ultima apreciere este și mai evidentă pentru urmașul și rivalul său artistic, ENNIUS. El și-a intitulat chiar principala operă *Annales*, arătând prin aceasta că urmărește să îmbine “forța artistică a poeziei cu forța faptelor istorice consemnate”. Poemul său expunea faptele de la începuturile Romei până în primele decenii ale secolului al II-lea î.Hr., pentru ultimii ani el fiind realizat după modelul analiștilor, pe măsura desfășurării evenimentelor. Ca și Naevius, Ennius utilizează atât legendele, cât și izvoare istorice. Poemele lor au influențat pe Vergiliu, în *Eneida*, dar au fost utilizate și de istorici.

A doua jumătate a secolului al III-lea marchează și începuturile istoriografiei latine, deocamdată sub forma analelor. Autorii lor scriu în limba greacă, atât sub influența culturii elenistice, cât și din dorința de a justifica expansiunea Romei. Analiștii urmăreau nu o expunere amănunțită a faptelor, ci numai o prezentare generală a istoriei romane. Primul și cel mai important dintre ei a fost Q. FABIVS PICTOR, autor al unei scrieri care mergea,

probabil, de la începuturile Romei până la al doilea război punic. Tratatând succint evenimentele mai vechi, ea insistă asupra acelor din vremurile mai apropiate.

O nouă concepție este impusă de MARCUS PORCIUS CATO (Cato cel Bătrân). Patriotismul său îl determină să scrie în limba latină și exemplul va fi urmat. Lucrarea sa *Origines* nu se referea numai la Roma, ci și la principalele orașe din Italia. Ajuns la funcții înalte, dar de origine plebee, Cato nu se preocupă, ca înaintașii săi, numai de faptele principalilor aristocrați (în fragmentele păstrate sunt pomenite numai două nume), ci manifestă preocupări și pentru probleme de un interes mai general. El face o selecție a faptelor și se arată preocupat de cauzele lor. Pentru Cato, istoria are un caracter educativ, pe care îl subliniază prin introducerea discursurilor. El admiră vechea măreție romană, bazată pe simplitate, și deplânge decăderea contemporană lui, deși aprobă cuceririle. Exemplul lui Cato a influențat puternic pe urmași. Practicând în continuare maniera analitică, ei renunță la limba greacă, se ocupă de probleme mai largi, au în vedere caracterul educativ al cunoașterii trecutului, introduc discursuri în text.

Preocupările pentru istoriografie ale romanilor, până în jurul anului 100 î.Hr., sunt numeroase. Ele au avut darul să întărească interesul pentru trecut și să ofere un bogat material istoricilor de mai târziu. Nivelul lor rămâne însă scăzut, el fiind departe de acela atins de istoriografia greacă. Situația se modifică în ultimul secol al erei păgâne, în bună măsură și sub influența considerațiilor teoretice ale lui CICERO asupra istoriei.

Cunoscutul retor și filosof roman nu a făcut o expunere amplă asupra acestei chestiuni. Considerațiile sale în *Despre orator*, *Oratorul* și *Despre legi* sunt însă deosebit de interesante și au exercitat o deosebită influență. Cicero a pornit de la legătura care există între orator și istoric, necesitatea pentru primul de a cunoaște faptele trecutului, a căror citare dădea discursului “pe lângă un farmec deosebit, autoritate și credit”. Având mereu în vedere legătura dintre arta oratorică și istorie, el ajunge însă la considerații mai generale asupra acesteia din urmă, asupra importanței ei sociale:

“Să nu știi ce s-a întâmplat înainte de a te fi născut, înseamnă a fi mereu copil. Căci ce este viața omului, dacă ea nu se împletește, prin istoria evenimentelor trecute, cu viața înaintașilor?”

Or, consideră Cicero, “din literatura noastră lipsește istoria”, încercările anterioare neputându-se încadra, decât cu unele excepții, în această categorie. Pentru ca cineva să se poată numi cu adevărat istoric, el trebuie să îndeplinească anumite condiții, să respecte ceea ce Cicero numește “legile istoriei”. Prima este să nu se spună neadevăruri, a doua să se îndrăznească întotdeauna scrierea adevărului, a treia să se scrie fără părtinire și fără ură. Ele au importante implicații de conținut și de formă. Este necesar să se respecte succesiunea cronologică, iar faptele să fie localizate. Istoricul trebuie să procedeze la o expunere metodică, să-și expună punctul de vedere, să nu se limiteze la o simplă prezentare a faptelor, ci să caute și cauzele lor, să se preocupe de psihologia personalităților. În consecință, stilul trebuie să fie adecvat, trebuind să renunțe la “lânzezeala și stângăcia celor vechi”, expunerea caracteristică istoricului fiind bogată și curgătoare. Sub acest raport, ea se apropie de arta oratorului; într-o formulare celebră, Cicero consideră chiar istoria drept “o operă prin excelență oratorică”. Stilul istoricului nu trebuie să aibă însă asprimea din tribunale și împunsăturile de idei obișnuite în *forum*. Artă sa oratorică poate să se reflecte, mai ales, în discursurile introduse în text. În general, trebuie să aibă în vedere că, prin exemplele, bune sau rele, pe care le oferă, istoria este o învățătoare a vieții (*Historia magistra vitae*).

Cicero ar fi dorit să scrie el însuși o istorie a timpurilor mai apropiate, dar, după cum singur o spune, i-au lipsit timpul și liniștea necesare unei asemenea îndeletniciri. S-a limitat numai la redactarea unei lucrări asupra consulatului său, care s-a pierdut. Ideile sale au fost însă aplicate de alți istorici din secolul I î.Hr. Principalii dintre ei sunt Caesar și Sallustiu.

Caius IULIUS CAESAR (100–44 î.Hr.), una dintre marile personalități ale istoriei romane și universale, nu a scris propriu-zis istorie, ci s-a ilustrat în domeniul memorialisticii. Genul avea o mai veche tradiție la latini. Luptele din perioada Republicii au determinat pe

mulți oameni politici să-și scrie memoriile asupra activității lor, în scopul de a o justifica. Printre ei se numără, mai întâi, Caius Gracchus, apoi Sulla, Cicero ș.a. Același motiv a determinat și opera memorialistică a lui Caesar. În timpul îndelungilor campanii pentru cucerirea Galiei (58–49), el a fost acuzat, la Roma, că, prin ele, nu urmărește decât să-și satisfacă ambițiile personale și să se îmbogățească. Caesar a răspuns criticilor prin lucrarea *Commentarii de bello Gallico*.

Prin natura lor, *Comentariile* urmăresc să-l pună într-o lumină favorabilă pe Caesar. Acesta este personalitatea centrală a expunerii, bucurându-se de autoritate și dragoste în rândul soldaților și acționând în conformitate cu interesele și tradițiile poporului roman, războaiele cu galii fiind o necesitate. Pentru a accentua impresia de obiectivitate, Caesar a vorbit despre sine la persoana a treia. Lucrarea este bine documentată, el relatând fapte la care a luat parte sau pe care le cunoștea din rapoartele ofițerilor săi. Cadrul expunerii este lărgit, prin includerea unor date geografice și etnografice. Expunerea este clară și precisă. Ea este pigmentată de discursuri, redate, în general, pentru a nu întrerupe firul povestirii, în stil indirect; în situații patetice se întrebuițează stilul direct, care produce o impresie mai puternică.

Caesar și-a continuat activitatea memorialistică prin *Commentarii de bello civili*, asupra evenimentelor din anii 49–48. El dovedește aceeași precizie a expunerii, iar faptele de arme sunt relatate, în general, obiectiv; a fost mai greu să creeze impresia de expunere obiectivă a cauzelor care au determinat acțiunea împotriva adversarilor săi. Dealtfel, marea prețuire de care s-a bucurat Caesar, ca scriitor, atât în antichitate, cât și în timpurile moderne, se datorează, îndeosebi, primei sale lucrări, cea mai importantă scriere memorialistică pe care ne-a lăsat-o lumea antică.

Contemporanul și partizanul politic al lui Caesar, C. SALLUSTIUS CRISPUS (86–35 î.Hr.), s-a afirmat ca un istoric în sensul propriu al cuvântului, atât prin natura scrierilor sale, cât și prin concepția care stă la baza lor. Originar din Amiternum, în ținutul sabin, el a venit de timpuriu la Roma, unde s-a remarcat prin viața sa dezordonată. A participat activ la viața publică, datorită protecției lui Caesar deținând mai multe funcții politice și militare, cea mai importantă fiind aceea de proconsul al provinciei Africa Nova, care a constituit și o importantă sursă de înavuțire. După 44 î.Hr., s-a retras din viața publică, în această perioadă redactându-și opera istorică.

Bun cunoscător al situației politice, Sallustiu nu-și propune o sinteză a istoriei romane, ci preferă alcătuirea unor monografii privind evenimentele mai recente “după cum unele mi se păreau mai vrednice de aducere aminte”, prin intermediul cărora putea să-și expună mai limpede punctele de vedere. S-a putut remarca, astfel, că scrierile sale constituie o prelungire, pe alt plan, a activității politice, chiar dacă istoricul, retras din viața publică, își anunța intenția de a face o tratare imparțială.

Prima dintre ele, *Despre conjurația lui Catilina*, se referă chiar la evenimentele trăite de istoric (63 î.Hr.). După unele considerații teoretice, urmează un admirabil portret al lui Catilina (de la care s-au inspirat, probabil, în scrierile lor de istorie a romanilor, Damaschin Bojincă și Ioan Maiorescu), apoi o succintă prezentare a evoluției organizării și moravurilor romanilor, după care se revine asupra trăsăturilor morale ale lui Catilina, pentru ca apoi să se insiste asupra activității sale din preajma și din vremea conjurației. Planul lucrării nu este, astfel, perfect logic, iar între diferitele părți ale ei nu există o proporție adecvată.

Următoarea lucrare a lui Sallustiu este *Războiul lui Jugurtha*, privind conflictul dintre romani și regele Numidiei, la sfârșitul secolului II î.Hr. El s-a oprit asupra acestui conflict întrucât “a fost îndelungat, crâncen și cu sorți de izbândă schimbători”, cât și pentru că “atunci a fost înfruntată mai întâi trufia nobilimii”, acest din urmă argument părănd să fie principalul, dat fiind că Sallustiu aparținea partidului “popularilor”, ostil aristocrației. Este probabil că subiectul i-a fost sugerat și de șederea sa în Africa. Expunerea, care, în funcție de evoluția

evenimentelor, se desfășoară pe un dublu plan, în Numidia și la Roma, este precedată de câteva considerații teoretice (asemănătoare cu cele din Catilina, dar mai clare) și de o prezentare a evenimentelor anterioare, începând din vremea celui de-al doilea război punic. Ultima operă a lui Sallustiu este *Historiae*, referitoare la bogatele evenimente din anii 78–66 î.Hr. Probabil aceasta a fost și cea mai importantă, dar din ea nu au rămas decât fragmente.

Sallustiu nu face ample considerații asupra istoriei, întrucât, spune el, acestea fuseseră făcute de predecesorii săi. Apare totuși limpede înalta sa prețuire pentru preocupările în acest domeniu. El ajunge chiar să facă o apropiere – pe care o vom întâlni și la Cantemir – între importanța săvârșirii faptelor și aceea a povestirii lor. Dealtfel, pentru istoricul latin modul în care este descrisă istoria determină, în bună măsură, și felul în care este apreciată. Faptele ateniilor sunt strălucite, dar nu în măsura faimei lor; ele sunt proslăvite “pe întreg rotocolul pământului” întrucât acolo s-au ivit scriitori de mare talent. Situația este diferită însă în cazul romanilor dintre care “cei mai buni țineau mai mult la fapte decât la vorbe”.

Istoriei îi revine, în același timp, și o funcție moralizatoare. Vizând educația contemporanilor și urmașilor, istoricul trebuie să le ofere exemple care să fie urmate sau evitate. Aceasta presupune o atitudine din partea sa și o căutare a cauzelor diferitelor evenimente. Sallustiu nu este întotdeauna preocupat de ultimul aspect, dar nu-l neglijează. El insistă, îndeosebi, asupra rolului moravurilor (“Odată cu moravurile se schimbă și norocul”). Decăderea acestora este aceea care a determinat decăderea generală a societății romane, idee a cărei subliniere dă scrierilor sale o evidentă notă pesimistă. Atâta vreme cât a domnit sărăcia, poporul roman a fost un model de virtute. Ulterior, mai ales prin contactul cu luxul asiatic și acapararea bogățiilor din Orient, moravurile au început să decadă. Sallustiu insistă cu atât mai mult asupra acestei decăderi cu cât vinovată de ea era, în primul rând, aristocrația. Aceasta nu-l duce însă la aprobarea mișcărilor populare; dimpotrivă, le este ostil, rămânând pe pozițiile republicanismului conservator. Atitudinea se reflectă și în importanța pe care o acordă personalităților. În *Historiae*, el a generalizat această idee, ajungând la concluzia că “statul roman a fost trainic mai ales datorită conducerii sale”. Este de la sine înțeles, însă, că personalitățile pot acționa și în sens negativ, așa cum o dovedește conjurația lui Catilina.

Concepția lui Sallustiu despre înalta menire a istoriei determină și o atitudine serioasă în modul cum este ea cercetată și expusă. Documentația sa este bogată; în *Iugurtha* a apelat și la izvoare africane. El manifestă o atitudine critică față de informații, citează documente în text, dar uneori ezită să se pronunțe atunci când este vorba de două opinii contrare. O grijă deosebită este acordată stilului, în general, concis și ușor arhaizant. El excelează, mai ales, în arta portretului și în discursuri; acestea din urmă sunt relativ puține (patru în Catilina), dar întocmite după toate regulile retoricii ciceroniene. Cel atribuit lui Catilina în fața conjurațiilor este unul din cele mai reușite din întreaga istoriografie antică.

Prin Sallustiu, istoriografia latină se ridică la un nivel care poate fi comparat cu acela al istoriografiei grecești. Dealtfel, istoricul și l-a ales drept model pe Tucidide, chiar dacă nu a izbutit să-l egaleze. El a exercitat o puternică influență asupra anticilor, bucurându-se de prețuire și mai târziu. La noi, o primă traducere din opera sa datează încă din 1840, fiind datorată lui Al. Zane (*Războiul catilinar sau conjurația lui Catilina și a soților săi*).

De multă prețuire s-a bucurat din partea contemporanilor și CORNELIUS NEPOS, alt istoric din sec. I î.Hr., deși meritele sale sunt mai puțin evidente. El a redactat o istorie universală rezumată, dar s-a ilustrat, îndeosebi, în genul biografic. Principala sa lucrare este *De viris illustribus*. Ceea ce îl interesează pe Nepos este, îndeosebi, aspectul moralizator. Din acest motiv, esențialul este adesea sacrificat detaliului, iar în aprecierea diferitelor personalități apar contradicții, după cum întâlnim și inadvertențe. Nepos a scris pentru un public larg, într-un stil limpede dar lipsit de calități artistice.

O nouă direcție în istoriografia latină a fost impusă de opera lui TITUS LIVIUS. Opera este o reflectare a transformărilor pe care le-a cunoscut statul roman în vremea lui

August. Îvingător asupra foștilor colaboratori, Octavian și-a dat seama că pentru consolidarea noii forme de organizare a Romei, principatul, un instrument deosebit de eficient îl poate constitui și propaganda culturală. Ajutat de colaboratorul său Maecenas, el a dus o activă politică în acest domeniu; au fost înființate biblioteci publice, s-au creat cercuri literare. Titus Livius (59 î.Hr.–17 d.Hr.), s-a născut la Patavium (astăzi Padova), unde și-a petrecut ultima parte a vieții. El aparținea probabil unei familii bogate, de vreme ce a avut posibilitatea să facă studii multilaterale și să se stabilească la Roma. A făcut parte din anturajul lui August, fără a-i împărtăși întru totul ideile, motiv pentru care era numit uneori “pompeianul”. Nu a deținut funcții publice, limitându-se la preocupările spirituale. A scris diferite lucrări de filosofie, de retorică, dialoguri, dar aceste preocupări sunt numai secundare pe lângă acelea istoriografice. După cum s-a remarcat, el “a făcut din istorie întreaga sa viață”.

Opera căreia Titus Livius i-a datorat renumele său este o istorie a Romei de începuturile sale – de aici și titlul ei, *Ab Urbe Condita (De la întemeierea Cetății)* – și până în anul 9 î.Hr. Ea avea dimensiuni monumentale, cuprinzând 142 de cărți. Au fost păstrate însă numai 35 de cărți. Mobilul care l-a determinat pe Titus Livius să scrie trecutul poporului roman este concepția sa despre menirea socială a istoriei considerată ca un îndrumar al virtuții cetățenești:

“În rostul cunoașterii faptelor omenești, învățătura va fi temeinică și rodnică, dacă afli într-o faptă strălucită o pildă luminoasă și un îndemn puternic, ca să-ți zidești o viață nouă, adevărată, pentru binele și propășirea ta, dar mai ales a patriei tale, și să te ferești de ceea ce a fost rușinos și urât la începutul ei dintâi, și dăunător și meritând osândă, prin sfârșitul josnic al faptelor”.

Necesitatea unei asemenea îndeletniciri a trebuit să-i apară cu atât mai evidentă cu cât statul roman, “care e acum în fruntea tuturor noroadelor pământului”, a început să decadă, mai ales ca urmare a stricării moravurilor. Prin exemplele sale, istoria putea contribui la îndreptarea lor. Concepția despre valoarea educativă a istoriei determină și conținutul scrierii sale. Cetățean roman, el nu vede un interes mai mare decât în istoria propriului popor, aceea deci care putea să ofere cele mai adecvate exemple, bune sau rele, contemporanilor.

Preocupat de aspectul moralizator, Titus Livius dă o mai redusă atenție explicațiilor istorice. Pentru el, întreaga ridicare a romanilor nu este rezultatul acțiunii umane, ci al voinței divine, al unei predestinări. În legătură cu aceasta, se impun însă două precizări. Titus Livius face deosebire între ursită (*fatum*), care determină ordinea necesară a lucrărilor, și întâmplarea zeificată (*fortuna*). Pe de altă parte, planul stabilit de ursită nu se realizează de la sine, ci prin intermediul oamenilor, înfăptuirea lui depinzând de calitățile morale ale conducătorilor și poporului; ideea era impusă de concepția generală asupra utilității istoriei, pentru că numai astfel privind lucrurile, exemplele trecutului puteau avea o eficiență reală. De aici, și modul în care interpretează el diferitele evenimente. Mai ales în prima parte a lucrării, semnele divine, miracolele dețin un loc important, dar în interpretarea lor apar și unele elemente raționaliste; istoricul ajunge chiar să dezvăluie substratul politic al religiei, teama de zei fiind “leacul cel mai folositor” în impunerea unei discipline “pentru mulțimea neștiutoare necioplită de pe atunci”.

Un rol deosebit este atribuit de Titus Livius personalităților care pot introduce în istorie acțiunea lor conștientă. Spre deosebire de majoritatea predecesorilor, el nu neglijează însă nici mulțimea, deși este ostil mișcărilor populare. Opera sa cuprinde totuși descrieri patetice ale mizeriei celor de jos sau ale conflictelor dintre patricieni și plebei, prilej cu care reproduce acuzații violente la adresa primilor (“Patricienii v-ar lipsi și de lumina soarelui, dacă le-ar fi îngăduit s-o facă”). În mod deosebit, el insistă asupra rolului armatei, poporul în haină militară, care a asigurat mărirea Romei.

Modul în care privește Titus Livius istoria se reflectă și în importantul loc acordat moravurilor. Pentru el, acestea determină starea solidității unui stat. Atâta vreme cât romanii au dus o viață simplă, austeră, ei au putut pune bazele măreției lor viitoare. Contactul cu bogățiile și luxul Orientului a determinat însă o degradare a moravurilor, ceea ce amenință

însăși temelia statului. Concluzia pe care o sugerează un asemenea mod de a pune problema este lesne de descifrat: pentru a-și căpăta tăria de odinioară, romanii trebuie să se întoarcă la virtutea străbună (*virtus romana*), și o pot face cu atât mai lesne cu cât ea este tradițională, în vreme ce moravurile descompuse au fost aduse din afară.

Preocupat de aspectul moralizator, Titus Livius a acordat mai puțină atenție metodei, punctul cel mai vulnerabil al operei sale. El a întrebuințat pe istoricii latini anteriori, la care se adaugă Polibiu, dar față de operele lor nu manifestă o suficientă atitudine critică. El nu intervine cu corecții decât atunci când consideră că s-a trecut dincolo de limitele verosimilului. Adeseori, atunci când întâlnește mai multe versiuni asupra unui eveniment, el se limitează la o reproducere paralelă a lor, fără a se pronunța pentru vreuna din ele, sau alegând-o pe cea a majorității. El nu simte nevoia unor cercetări personale, pentru a corecta unele informații greșite sau a umple lacune. De cele mai multe ori, urmează unul sau două izvoare narrative, limitându-se mai mult la o selectare a informațiilor și o tratare a lor din punctul său de vedere, ceea ce explică posibilitatea unei opere de asemenea dimensiuni. Sub acest raport, opera sa nu prezintă deci un caracter original. În același timp, istoric de cabinet, Titus Livius este lipsit și de experiența chestiunilor politice și militare, care se dovedise atât de fructuoasă la unii predecesori, ca Polibiu, Caesar, Sallustiu. În schimb, cinstea sa este în afară de îndoială; el nu inventează și nu deformează în mod conștient expunerea pornind de la motive politice. Aceeași concepție asupra istoriei, care l-a determinat pe Titus Livius să neglijeze aspectele metodologice, a conferit însă operei sale o incontestabilă valoare artistică. Pornind de la cerințele formulate de Cicero, el își propune să dea o narațiune care să fie, în același timp, maiestuoasă și clară. Înzestrat cu un remarcabil dar de povestitor, el realizează o expunere care captivează cititorul, unele pasaje căpătând o evidentă notă dramatică. Valoarea literară este sporită și de faptul că Titus Livius se manifestă ca un fin psiholog, atât în expunerea acțiunilor individuale, cât și a celor colective. Prin amploarea ei, prin concepția care o inspiră și prin calitățile artistice, *Ab Urbe Condita* a putu fi considerată drept un adevărat “arc de triumf pentru poporul roman” (H. Taine). Influența sa asupra urmașilor a fost considerabilă. Mulți dintre ei s-au limitat doar la întocmirea unor rezumate după Titus Livius, care s-au putut transforma în “manuale” de istorie națională. Aproape uitat în Evul Mediu, el ajunge din nou la mare cinste în perioada Renașterii, istoricii umaniști luându-l drept model al scrierilor lor. Multe din episoadele relatate de el au constituit o sursă de inspirație pentru creațiile a numeroși artiști (Dante, Shakespeare, Corneille, Lessing, Beethoven, David, Delacroix). Se poate spune, astfel, că, alături de Vergiliu, Titus Livius este cel mai popular scriitor al antichității latine.

După August, a urmat o perioadă în care evoluția istoriografiei a fost mult stânjenită de noul regim imperial. Libertatea de gândire a fost strict îngrădită. Istoricii care s-au situat pe poziții opoziționiste au suferit persecuții severe, iar operele lor au fost arse, încât nu se pot face aprecieri asupra lor. Cei care s-au situat pe pozițiile noului regim au denaturat realitatea pentru a o înfrumuseța, ceea ce a scăzut considerabil valoarea scrierilor lor.

O nouă afirmare a istoriografiei latine s-a produs în perioada Antoninilor. Diminuarea luptelor politice în timpul lui Nerva și Traian, întărirea imperiului prin victoriile împotriva dacilor și Armeniei au creat condiții mai favorabile vieții spirituale, gânditorii putându-se afirma cu mai multă libertate. Pe plan istoriografic, aceasta s-a reflectat în opera lui P. CORNELIUS TACITUS (cca 55–120), cel mai important istoric latin alături de Titus Livius.

Dotat cu o solidă cultură generală, apreciat pentru remarcabilele sale calități oratorice (prima sa scriere este un interesant *Dialog despre oratori*), Tacit a fost un activ participant la viața politică. Senator, apoi praetor, el a preferat să se retragă din viața publică în timpul persecuțiilor lui Domițian. În timpul lui Nerva a fost consul, activitatea de istoric începând-o după 98. Activitatea politică i-a fost deosebit de utilă în înțelegerea evenimentelor trecute; în același timp, a imprimat operei sale o atitudine critică față de perioada anterioară lui Nerva, pe

care o pune în opoziție cu aceea în care își redactează lucrările. După cum singur o spune, a vrut să scrie “istoria robiei noastre trecute și mărturia binefacerilor actuale”.

El își manifestă “rolul de acuzator al unor timpuri atât de crude și dușmănoase virtuților” încă din prima sa scriere, *Viața lui Agricola*. Este un elogiu funebru al socrului său, unul dintre cuceritorii Britaniei, în mod necesar subiectiv și retoric, dar în care se întrezăresc marile calități de istoric ale lui Tacit. În același an (98 d.Hr.), el a publicat și *Despre originea și țara germanilor*, o scriere de mici proporții cu caracter etnografic. Probabil, prin ea, Tacit a vrut să atragă atenția asupra pericolului pe care-l reprezintă germanii pentru Imperiu. Considerațiile pe care le face asupra simplității moravurilor lor constituie însă și un atac indirect asupra “Romei cele corupte” a vremii sale. Cea dintâi operă a sa de marii proporții este aceea intitulată *Istorii*. Ea relatează evenimentele din perioada 69–96, dar s-au păstrat numai cărțile privind anul 69 și începutul celui următor. Tacit urmărea să sublinieze în ea starea de decădere a Romei înainte de Nerva. Ulterior, însă, el a ajuns la concluzia necesității unei extinderi în timp a cercetărilor privind perioada anterioară anului 96. Din această necesitate a rezultat ultima sa scriere, *Anale*, referitoare la anii 14–68 d.Hr., păstrată și ea tot parțial, cea mai realizată din lucrările istoricului. El nu a mai apucat însă să scrie o istorie a lui August, așa cum își propusese, după cum nu a izbutit să dea istoria domniilor lui Nerva și Traian, “subiect îmbelșugat și fără riscuri”, pe care și-l rezervase pentru bătrânețe. Opera sa istorică s-a limitat astfel numai la perioada cea mai neagră pe care o cunoscuse până atunci statul roman, fapt cu importante consecințe asupra orientării ei.

Mai mult însă decât înaintașii, el este preocupat de respectarea adevărului istoric. Documentația sa este deosebit de bogată. El a apelat la istoricii anteriori și la martorii oculari, ca și la propriile amintiri, dar a consultat arhivele palatului, scrisorile împăraților, memoriile unor personalități, ca și cele două jurnale oficiale introduse de Caesar, *Acta Senatus* și *Acta diurna populi Romani*. Din multitudinea de informații pe care le cuprindeau izvoarele, el le-a ales pe acelea pe care le-a apreciat ca fiind mai demne de menționat, fie sub raport moralizator, fie al explicației istorice. În prelucrarea datelor el dovedește un spirit critic pronunțat. Pornind de la Cicero, Tacit cere ca istoria să fie scrisă “fără mânie și fără părtinire” (*sine ira et studio*). Cum se întâmplă, însă, adeseori, între principiul metodologic enunțat și aplicarea lui există o deosebire, uneori chiar o contradicție. Referindu-se la timpuri pe care le condamnă, Tacit trebuia, în mod necesar, să ajungă la o interpretare subiectivă a lor.

În același timp, istoricul este preocupat și de cauzalitatea istorică, fără însă a avea o concepție clară în această privință:

“Judecata mea stă la îndoială dacă faptele omenești decurg din hotărârea destinului și printr-o necesitate neschimbătoare sau dacă domină doar întâmplarea”.

Chiar și astfel, sarcina istoricului este nu numai de a relatea evenimentele, ci și de a dezvălui “tâlcul și pricinile lor”. *Fatum* și *fortuna* sunt prezente și în opera sa, dar ceea ce îl interesează sunt, mai ales, cauzele imediate ale evenimentelor, acelea deci care pot fi explicate prin factorul uman. În mod deosebit îl interesează mobilurile psihologice, intențiile ascunse ale personalităților, ceea ce îl face să extindă analiza și asupra unor aspecte în aparență minore. O asemenea căutare este determinată de caracterul moralizator al istoriei. Aceasta are menirea să contribuie la stimularea “întrecerii în bine cu strămoșii noștri”. Privind însă în general evoluția Romei, Tacit are o vedere pesimistă, cea mai pesimistă din întreaga istoriografie latină. Concepția lui Tacit și subiectele operelor sale au influențat stilul său. O principală caracteristică a sa este concizia. Portretele sunt lapidare, dialogurile puține; doar în cazul discursurilor el le modifică chiar pe acelea pentru care dispune de original. El are un deosebit simț dramatic și este un maestru în analiza psihologică, fiind unul dintre cei mai sensibili scriitori latini.

Cu toate calitățile incontestabile ale operei sale, Tacit s-a bucurat de o relativ mică influență printre antici, pentru care Titus Livius rămâne principalul model. Puțin cunoscut în Evul Mediu, el a început să fie prețuit din perioada Renașterii când i se tipăresc și scrierile. Cu

excepția lui Voltaire, adept al monarhiei, iluminiștii îl elogiază, ca și revoluționarii francezi, în vreme ce Napoleon, împărat ca și cei criticați de Tacit, îl critică cu asprime. Numeroși scriitori s-au inspirat din scrierile lui. La noi, ele au fost mai târziu și mai puțin cunoscute decât cele ale altor istorici antici, probabil și pentru faptul că el se referea la chestiuni care nu aveau legături cu istoria noastră.

Contemporanul lui Tacit, C. SUETONIUS TRANQUILLUS, îndreaptă istoriografia latină spre fâgașul biografiei. Impunerea biografiei în cultura latină a fost determinată, în mare parte, de forma politică a statului. Locul împăraților în ierarhia socială a făcut ca faptele lor să fie urmărite cu mare atenție, cu atât mai mult cu cât ei sunt personalități foarte diverse, iar, uneori, domniile lor sunt scurte și încheiate dramatic. Interesul pentru caracterul și acțiunile împăraților se reflectă și în istoriografia propriu-zisă, chiar Tacit nefiind o excepție. Cea mai importantă expresie a acestui interes o constituie însă opera lui Suetoniu, *Viețile celor doisprezece Cezari*.

Autorul ei provine din rândul cavalerilor, care se afirmă puternic în timpul împăraților, cărora le oferă cadre pentru vastul aparat administrativ. Suetoniu a ocupat și el diferite funcții, cea mai importantă fiind aceea de secretar *ab epistulis latinis* (director al cancelariei imperiale pentru corespondența în limba latină), în timpul lui Hadrian. Om de cultură, el a profitat de acest post (din care a fost îndepărtat mai târziu, murind în dizgrație, probabil după 141), pentru a-și îmbogăți documentația pentru scrierea amintită.

Ca scriitor, Suetoniu s-a manifestat în domenii variate. Pentru posteritate, numele său este legat însă de *Viețile celor doisprezece Cezari*. Scrierea cuprinde biografiile conducătorilor romani de la Caesar până la Domițian. Fiecare din ele este prezentată după un plan asemănător. În prima parte sunt expuse, în ordine cronologică, faptele publice cele mai importante ale împăratului; în partea a doua, mai amplă, se face o caracterizare a acestuia, fiind prezentate mai întâi faptele care dezvăluie trăsăturile sale pozitive, încheindu-se, de obicei, cu împejurările morții.

Preocupat mai mult de calitățile omului decât ale personalității politice, Suetoniu nu realizează decât parțial o muncă de istoric. El are însă incontestabile calități ale acestuia. A dat dovadă de un anumit spirit critic, a cultivat amănuntul precis. A renunțat la discursuri fictive; atunci când nu posedă textul, utilizează stilul indirect. Spre deosebire de predecesori, expunerea lui Suetoniu este lipsită de pasiune, de căldură. El se limitează la o înfățișare a faptelor, adeseori într-o ordine întâmplătoare, fără a face judecăți de valoare asupra lor, aceasta fiind lăsată pe seama cititorului. În consecință, el renunță la stilul retoric, expunerea sa fiind rece și impersonală. Lăsând faptele să vorbească, Suetoniu nu pare preocupat de aspectul moralizator al istoriei și nici de căutarea cauzelor. Raportată la realizările predecesorilor și contemporanilor, opera sa capătă, prin aceste particularități, un caracter original. Ea a exercitat o deosebită influență, iar din 1470 (când apare ediția princeps), *Viețile celor doisprezece Cezari* se vor bucura de multă audiență (o primă traducere românească, datorată lui G.I. Munteanu, a apărut la Brașov, în 1867).

Genul biografic a continuat să fie practicat și în perioada următoare. Cea mai interesantă expresie a sa este *Istoria augustă*, cuprinzând viețile împăraților dintre 117 și 284. Lucrarea a stârnit vii discuții, mai ales în legătură cu problema paternității ei. Textul pare scris de mai mulți autori, care ar fi elaborat succesiv diferitele părți ale lucrării, ce ar constitui, astfel, o colecție a unor scrieri independente (Spartianus, Gallicanus, Rebellius Pollio, Capitolinus, Lampridius, Flavius Vopiscus). Mai de curând, a început să se impună opinia conform căreia ea ar fi opera unui singur autor din secolul al IV-lea. Oricum însă, *Historia Augusta* are un nivel scăzut; alegându-și ca model pe Suetoniu, autorul sau autorii nu-l pot egala. Aproape singurul ei merit îl constituie numeroasele informații pe care le conține, printre care acelea legate de stăpânirea romană în Dacia.

În ansamblul ei, după Tacit și Suetoniu, istoriografia latină cunoaște o evidentă perioadă de decădere, reflectare a decăderii generale a Imperiului. Producțiile originale sunt puține și de valoare redusă. Istoricii din această perioadă se mulțumesc, cel mai adesea, să rezume creațiile predecesorilor. O importanță mai mare prezintă EUTROPIUS cu lucrarea sa, *Breviarium Historiae Romanae*, un rezumat al întregii istorii romane până la Valens (364–378), din însărcinarea căruia o redactează. Este un rezumat corect și conștiincios, lipsit de originalitate; doar în ultima parte Eutropius intervine cu considerații proprii, fără a depăși însă limitele unei stricte prudențe. Față de alte abrevieri, ea este, totuși, superioară, prin faptul că oferă o privire generală într-o sinteză sobră, în care lipsesc apologiile sau inexactitățile caracteristice altor istorici din ultima perioadă a Imperiului, iar limba se apropie de marile modele de la începutul acestuia, dacă nu prin eleganță, atunci prin concizie și simplitate. Eutropius s-a bucurat de multă prețuire, opera sa fiind imitată sau chiar rezumată. Mai târziu, sinteza sa a apărut cărturarilor medievali ca o cale comodă și rapidă de cunoaștere a istorie romane. Ea a fost alterată însă de Paul Diaconul și abia în secolul trecut a putu fi restituit textul inițial. Întrucât scrierea sa oferea și unele informații unice relative la stabilirea romanilor în Dacia, Eutropius a fost mult utilizat și în istoriografia română, fiind menționat pentru prima dată de Miron Costin (care îl citează, însă, după un alt istoric). Începând de la D. Cantemir, Eutropius este utilizat direct de toți istoricii români care s-au ocupat de originile istoriei noastre ca și de istoria romanilor. În 1841, s-a realizat și o primă traducere, rămasă în manuscris.

Singurul mare istoric din ultima perioadă a Imperiului este AMIANUS MARCELLINUS (cca 330–400). Ofițer de origine greacă, el își propune să-l continue pe Tacit, intitulându-și chiar scrierea *Rerum gestarum libri a fine Cornelii Taciti*. Cărțile privind anii 96–353 s-au pierdut, păstrându-se doar acelea care expun evenimentele din perioada 353–378. Ca și modelul său, el avea o atitudine serioasă față de munca istoricului, criticându-l pe aceia care se limitau la o simplă culegere de anecdote. Este vizibilă tendința sa de generalizare. Memoria nu este în stare să rețină toate faptele, de aceea se impune ca istoricul să selecteze faptele importante și să nu se ocupe de detalii. Obiectivul principal al acestuia este redarea adevărului, deci el nu trebuie să-l denatureze nici mințind, nici omițând:

“Istoricul care, în mod conștient, trece sub tăcere anumite evenimente, comite o înșelăciune la fel de mare cu aceea a istoricului care inventează fapte ce nu au existat niciodată”.

Influența lui Tacit este vizibilă în maniera de expunere a faptelor, ca și în concepția despre rolul moralizator al istoriei. În unele privințe, Amian se îndepărtează totuși de la modelul său. Pesimismul său este mai puțin constant decât acela al lui Tacit. El este dezgustat de intrigile de la curte, dar admiră puterea Romei și are încredere în măreția ei. Descrierile sunt mai pitorești, discursurile mai numeroase și mai dezvoltate. Stilul său este viguros, deși se simte că latina nu-l este limba maternă. Expunerea sa are deosebite calități când se referă la perioada mai apropiată, pe care o cunoaște ca martor ocular, sau la chestiunile militare cu care ofițerul este atât de familiarizat, informațiile sale fiind prețioase și pentru istoria noastră. Amianus Marcellinus este ultimul mare istoric al Antichității. Cu el se încheie, practic, îndelungata evoluție a istoriografiei latine. Trăsăturile acesteia sunt, în mare parte, asemănătoare cu acelea ale manifestărilor similare din Ellada. Au intervenit însă și unele particularități. Patriotismul istoriografiei latine este mai evident. În consecință, aplecarea spre retorică este mai puternică. În tendința de a scoate lecții din trecut, istoricii își colorează expunerea cu frecvente sentințe și figuri de stil (*sententias et colores*). În schimb, ei manifestă, din același motiv, o mai redusă preocupare decât marii istorici elini pentru problemele de metodă. Operele lor au, astfel, un mai pronunțat caracter artistic, ceea ce va impresiona cu atât mai mult pe urmași. Dealtfel, se poate aprecia că, dacă grecii au pus bazele istoriografiei, latinii au influențat mai mult asupra evoluției ei ulterioare, îndeosebi umaniștii căutându-și modele nu în vechea Grecie, ci în Roma lui Titus Livius.

Întrebări recapitulative

1. Influența lui Cicero asupra istoriografiei latine.
2. Sursele pesimismului istoric la Tacit.
3. Principalele trăsături ale istoriografiei latine (eventual, în comparație cu acelea ale istoriografiei eline).

Referințe bibliografice

Scriitori greci și latini, București, 1978.
Proza istorică latină, București, 1962.

***

J.W. Thompson, *A History of Historical Writing*, I, New York, 1963.
G. Lefebvre, *La naissance de l' historiographie moderne*, Paris, 1971.
V. Cristian, *Istoriografie generală*, București, 1979.

***

A. Bonnard, *Civilizația greacă*, I–III, București, 1967.
J. Defradas, *Literatura elină*, București, 1968.
J. Bayet, *Literatura latină*, București, 1972.
E. Cizek, *Istoria în Roma antică. Teoria și poetica genului*, București, 1998.
Idem, *Tacit*, București, 2000.

ISTORIOGRAFIE ROMÂNĂ

PREMISELE APARIȚIEI ȘI DEZVOLTĂRII ISTORIOGRAFIEI ROMÂNE

Istoriografia a constituit o componentă de bază în evoluția spiritualității românești. Mult timp, ea a fost chiar principala manifestare a culturii laice. Credința în importanța ei a fost cel mai limpede afirmată în perioada de puternică renaștere națională de la 1848. Cărturarii de atunci aveau convingerea că “Istoria este cea dintâi carte a unei nații”. Afirmatia a fost făcută mai întâi într-un articol din “Albina românească” de cărturarul moldovean Gheorghe Asaki (1829). Ea a fost reluată de dascălul transilvănean de la Sf. Sava Aaron Florian în 1835 și de un alt dascăl transilvănean August Treboniu Laurian și munteanul Nicolae Bălcescu în chiar prima frază a *Prospectului* la “Magazin istoric pentru Dacia” (1845). Cărturarii pașoptiști respectau firește locul religiei care, privit pe un plan mai general, se situa pe primul loc în spiritul uman. Raportul dintre aceste două componente este cel mai bine exprimat de Mihail Kogălniceanu în *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională*: “Istoria, după *Biblie*, trebuie să fie și a fost totdeauna cartea de căpetenie a popoarelor și a fieștecărui om îndeosebi”.

Importanța istoriografiei pentru români decurge firesc din chiar istoria lor. Situați într-o zonă de convergență a civilizațiilor, dar și de constante interferențe și conflicte politice, ei au avut o evoluție deosebit de densă, complexă, tensionată. Cum istoriografia a avut și în cazul lor, multă vreme, un caracter preponderent etatist, ea a apărut după crearea statelor românești și a ilustrat, în bună măsură, raporturile acestora cu vecinii. Intensitatea politică a fost surprinsă încă de Grigore Ureche, care constata că ne aflăm aici “în calea răutăților”. Constatarea este valabilă pentru întreaga perioadă anterioară secolului al XVII-lea, dar și pentru secolele care au urmat. Istoria românilor a trebuit prezentată astfel în strânsa ei relație cu situația internațională. În același timp, românii au avut o intensă, uneori chiar agitată, viață politică după cum au construit o civilizație cu o notă originală, influențele externe fiind asimilate într-un mod creator.

Interesul pentru istorie, impus chiar de istoria însăși, a fost accentuat de liniile dezvoltării de ansamblu a culturii românești. Preocuparea pentru trecut a fost un timp aproape sinonimă cu ansamblul culturii noastre. După ce s-a realizat o diversificare a genurilor, trecutul a constituit un model de inspirație pentru literatură și artă. Marii creatori s-au îndreptat constant spre vechile fapte și personalități. La fel, istoria națională a constituit o posibilitate de explicație politico-filosofică. Marile evenimente, ca Revoluția de la 1848, Unirea Principatelor, Independența, Marea Unire au fost raportate invariabil la trecut. După cum se spunea în adresa de convocare a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din 1918, “Istoria ne cheamă la fapte”, ea fiind privită ca un “îndemn la slavă și la faptă bună” (M. Kogălniceanu). Ce-i drept, argumentul istoric a fost uneori utilizat pentru justificarea într-o manieră demagogică a unor acțiuni politice. În general însă, el a constituit un suport solid pentru acțiunea națională. Un rol important în această privință, alături de opera marilor cărturari, l-a avut și difuziunea cunoștințelor despre trecutul românesc realizată prin învățământ, tipărituri (cărți și periodice), muzee, teatru, mai recent fotografii și film.

A existat o credință că în realizarea propășirii neamului un impuls puternic vine din partea personalităților trecutului. Cel mai limpede și mai frumos ea a fost exprimată de Nicolae Iorga, în momentele de mare încercare din timpul Războiului pentru Întregirea Neamului. Referindu-se la faptul că rămășițele unor mari strămoși se află în afara teritoriului ciuitit, de atunci, al României și că adresează o mută dar puternică chemare la împlinirea idealului național, spunea istoricul: “Nu, cu siguranță nu vom fi singuri. Când toate spiritele

se vor uni laolaltă, când acțiunea lor va fi hotărâtă, atunci, alături de noi, strămoșii toți vor sta. Și numai atunci când steagul biruinței va umbri rămășițele lor, numai atunci va fi și bucurie deasupra pământului și liniște în mormintele acestui neam.

ÎNCEPUTURILE ISTORIOGRAFIEI ROMÂNE – ANALELE ROMÂNNO-SLAVE

Începuturile istoriografiei române se plasează în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Îndelungă, ea a fost plină de mari evenimente, care au impresionat atât contemporanii, români sau străini, cât și posteritatea. Domnitorul însuși a fost un mare prețuitor al istoriei, fapt manifestat prin crearea unui adevărat letopiseț în piatră pe mormintele strămoșilor adus la biserica Bogdana din Rădăuți, dar și prin aniversarea sau comemorarea unor evenimente din timpul propriei domnii (prezența la douăzeci de ani de la bătălia de la Podul Înalt la Vaslui, ridicarea, tot la 20 de ani, a bisericii – mauzoleu de la Războieni, a cărei pisanie cuprinde o adevărată pagină de cronică).

Din porunca domnitorului, a fost redactat și primul letipiseț al Moldovei. Originalul acestuia nu s-a păstrat. Pe baza unor variante, el poate fi reconstituit aproximativ. A fost anonim și redactat în slava veche. Aceasta era limba bisericii, iar folosirea ei constituia un fel de sanctificare a faptelor istorice, la fel cum în Apus s-a întrebuițat în primele cronici limba Bisericii catolice, latina.

Pe baza letopisețului anonim realizat, aproape sigur, la Curtea Domnească, au fost alcătuite șase variante. Trei dintre acestea sunt interne:

- Letopisețul de la Bistrița;
- Letopisețul de la Putna I;
- Letopisețul de la Putna II.

Alte trei, ca o subliniere a interesului prezentat de domnia lui Ștefan cel Mare dincolo de granițele Moldovei, sunt variante redactate în sau pentru străinătate:

- Cronica moldo-germană;
- Cronica moldo-polonă;
- Cronica moldo-rusă.

Variantele interne, toate în slavonă, sunt probabil alcătuite la cele două mănăstiri în legătură cu care se fac unele precizări de detaliu. Substanța o constituie însă evoluția politică. Ele încep cu 1359, “când cu voia lui Dumnezeu s-a întemeiat Țara Moldovei”. Primii domni sunt doar enumerați în maniera unui pomelnic. Începând cu Alexandru cel Bun se face și o prezentare a faptelor mai importante, fără însă ca expunerea, lacunară să aibă o unitate până la urcarea pe tron, iarăși ”cu voia lui Dumnezeu”, a lui Ștefan cel Mare. Faptele acestuia sunt prezentate, relativ pe larg, probabil de două sau trei fețe bisericești de la Curtea Domnească. *Letopisețul de la Bistrița* se oprește la 1507, cele de la Putna expun succint evenimentele până după mijlocul secolului al XVI-lea. În toate, faptele lui Ștefan cel Mare sunt prezentate ca fiind un rezultat al voinței divine.

Cronica moldo-germană pare să fie cea mai apropiată de originalul anonim. Ea începe direct cu urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare, expunându-i faptele până spre sfârșitul domniei. A fost redactată probabil de un militar și a ajuns în posesia unui umanist german prin intermediul soliei trimise pentru aducerea unui medic, în momentul când boala Domnului se agravase. *Cronica moldo-polonă* a fost redactată după o variantă de la Putna, într-un mediu în care a existat un interes deosebit pentru personalitatea domnitorului. *Cronica moldo-rusă*, cu un conținut mai deosebit, incluzând o legendă privind originea românilor, s-a datorat probabil și legăturilor de rudenie ale lui Ștefan cu curtea de la Moscova.

În veacul al XVI-lea, maniera analistice româno-slave s-a modificat. Cronicile redactate acum sunt explicit comandate de Domni și sunt redactate de autori cunoscuți: Macarie (pentru Petru Rareș), Eftimie (Alexandru Lăpușeanu) și Azarie (Petru Șchiopul). Autorii glorifică faptele domnilor respectivi, inclusiv prin denigrarea celor ale predecesorilor. Pentru a fi mai convingători, renunță la stilul sobru al letopisețelor anonime, adoptând stilul înflorat al unui cronicar bizantin.

Începuturilor istoriografiei românești sunt legate de Moldova. A existat probabil un letopiseț de Curte și în Țara Românească, după cum rezultă din traduceri mai târzii. În limba slavă s-au păstrat legendele despre Vlad Țepeș, care au dus la mitul Dracula. Cu două excepții, ele sunt alcătuite însă de străini, în primul rând de sașii ostili domnitorului muntean. Apropiate de genul istoriografic, nu-i aparțin totuși. O realizare deosebită a istoriografiei muntene este cronica lui Mihai Viteazul, alcătuită probabil de logofătul acestuia. Originalul nu s-a păstrat, ea putând fi reconstituită după o traducere românească din veacul al XVII-lea și după cea germană a umanistului silezian Balthasar Walter.

Primele opera istoriografice românești au, evident, modestia începuturilor. Au însă și marele merit de a fi contribuit la punerea temelii unui edificiu care a căpătat ulterior proporții monumentale, chiar dacă a fost mereu înnoită, fiind într-o continuă construcție și reconstrucție.

IMPUNEREA ISTORIOGRAFIEI ÎN LIMBA NAȚIONALĂ UMANISMUL

Limba națională s-a impus în istoriografie în veacul al XVII-lea, adevărat “secol de aur” al culturii românești. Alături de impresionante creații arhitecturale, de înființarea unor academii domnești, se produc mari transformări pe plan religios. Principala este renunțarea la limba slavonă și introducerea limbii române, ilustrată și prin creațiile lui Varlaam și Dosoftei. *Biblia de la București (1688)*, realizată și prin utilizarea a două traduceri anterioare din Moldova (Nicolae Milescu) și Transilvania, constituie actul de naștere al limbii literare românești.

Limba națională (întrebuințată și în diferite acte legislative) se impune acum și în istoriografie. Începutul este realizat tot în Moldova. Pionierul în domeniu este Grigore Ureche cu *Letopisețul Țării Moldovei*. Opera nu s-a păstrat în original. Acestuia i s-au adăugat numeroase interpolări, îndeosebi cele ale lui Simion Dascălul, ceea ce a dat naștere la numeroase discuții privind problema paternității. Oricum esența lucrării i se datorează lui Grigore Ureche, iar opera sa a constituit punctul de plecare pentru întreaga istoriografie în limba națională.

Grigore Ureche are o atitudine serioasă față de actul istoriografic. Apelează nu numai la surse interne, ci și la cele străine, ca să “nu se afle scriitoriu de cuvinte deșarte, ci de direptate”. Cunoașterea istoriei îi apare în sens antic ca un izvor de învățătură. Își construiește *Letopisețul* punând în centrul său domnia lui Ștefan cel Mare, privită ca un îndemn la recăpătarea vechiului statut al Moldovei. Subliniază, pentru prima dată, latitudinea și unitatea românilor, pe care-i încadrează într-un context de istorie universală.

Opera sa a fost continuată de Miron Costin (1633-1691). Cu studii umaniste în Polonia, el a vrut să dea o sinteză a istoriei românilor. Neputând avea însă “gând slobod și fără valuri”, a preferat mai întâi să continue *Letopisețul Țării Moldovei* de unde îl lăsase Grigore Ureche (1595-1661). Expunerea este cronologică, dar din ce în ce mai densă, căpătând o tentă memorialistică, cu numeroase judecăți de valoare. A revenit mai târziu la planul inițial de a reda istoria românilor de la începuturile ei. După ce a alcătuit pe această temă, în limba polonă, o *Cronică* și o *Poemă*, a redactat lucrarea care poate fi considerată un

adevărat manifest al istoriografiei umaniste românești *De neamul moldovenilor*. El expune aici câteva idei fundamentale. Toți românii descind din romani. După cucerirea Daciei ei au viețuit neîntrerupt pe teritoriul acesteia. În timpul unor năvăliri, au fost nevoiți să se retragă în munți și păduri, după ce au revenit la vechile locuri, așa cum s-a întâmplat și în cazul Descălecatului. Latinitatea este argumentată de izvoare, limbă, mărturii arheologice și numismatice. Miron Costin are și preocupări de filosofia istoriei, în poemul *Viața lumii* sau într-o constatare ca “nu sunt vremile subt om ci bietul om subt vremi”, pe care A.D.Xenopol a preluat-o ca motto la *Istoria românilor*.

Istoriografia munteană din veacul al XVII-lea nu are lucrări de aceeași valoare. Cele mai cunoscute în epocă au fost *Letopisețul Cantacuzinesc* și *Cronica Bălenilor*. Este vorba de două lucrări partizane, slujind intereselor politice a două grupări boierești. Incorporează scrieri mai vechi, începând cu anul 1290 “De când au descălecat pravoslavnicii creștini”, lucrările căpătând un caracter deosebit de polemic în ultima parte, în care același fapt este prezentat în două maniere diferite, care “pot convinge pe cei convingși dinainte”. Spre deosebire de cronicarii moldoveni ostili declarați ai dominației otomane, autorii munteni se tem de “sabia cea lungă a turcului”.

O importantă replică umanistă este aceea a stolnicului Constantin Cantacuzino, cu studii la Padova, deținătorul uneia din cele mai mari biblioteci din sud-estul Europei. A dat o *Istorie a Țării Românești*, deosebit de documentată, în care însă nu a ajuns cu expunerea decât până în secolul al IV-lea. Demonstrează latinitatea și unitatea românilor, după cum emite interesante idei filosofice în spiritul teoriei ciclicității, considerând că în istorie există trei etape “urcarea, starea și pogorârea”. Din păcate, spre deosebire de alte scrieri, *Istoria* sa a rămas necunoscută, neputând contribui la progresul scrisului istoric-românesc.

Dealtfel, acesta a cunoscut în general o stagnare în Principatele ajunse sub dominație fanariotă. Noii domnii au încercat să-și consolideze trecătoarele stăpâniri și prin autoritatea istoriei. Scrierile pe care le-au comandat, redactate în greacă sau română, sunt însă mai degrabă panegirice. Singura mare excepție este *Letopisețul* lui Ion Neculce, cronicar independent cu o bogată experiență și adâncă înțelepciune. În bună măsură, este o operă memorialistică, ele relatate fiind, după cum ne spune, “scrisă în inima sa”, dar și de un larg orizont. Neculce continuă și dezvoltă sub raport stilistic opera înaintașilor, calitățile sale literare fiind puse în evidență și de *O samă de cuvinte*, parte care precede *Letopisețul* propriu-zis, cu interesante consemnări ale unor fapte din istoria Moldovei, transmise în general pe cale orală. Deopotrivă cronicar și povestitor, Neculce anticipează atât lucrările unor istorici, cât și pe cele ale unor Creangă sau Sadoveanu, forța narațiunii sale fiind dată îndeosebi de aceea a creației populare.

Contemporanul său, apropiat temporar și depărtat apoi politic, Dimitrie Cantemir se plasează pe o altă linie spirituală. Are o formație umanistă, este un continuator al lui Miron Costin (căzut jertfă din rațiuni politice analfabetului domn Constantin Cantemir), care se racordează însă, în același timp erudiției timpului său, după cum are o contribuție substanțială la dezvoltarea orientalisticii europene prin accesul său la culturile turcă, arabă, persană.

Cu o domnie de doar câteva luni, dar cu consecințe din păcate extrem de îndelungi, Dimitrie Cantemir s-a manifestat în spiritul unui original enciclopedism, mai întâi prin scrieri de filosofie, teologie sau literatură, ca *Istoria ieroglifică*, un fel de cronică travestită a timpului său. Ulterior s-a preocupat de *Sistema religiei mahomedane*, a alcătuit un *Tratat de muzică turcească*, a încercat să lămurească pornind de la o teorie medievală, *Despre cele patru monarhii*, într-o manieră filosofică, de ce a cincea monarhie, Imperiul Otoman, este o abatere de la cursul normal al istoriei și trebuie înlăturată, firește, de cea de a patra, Imperiul rus.

A rămas în istoriografia română și europeană mai ales prin trei lucrări – *Descrierea Moldovei*, *Istoria creșterii și descreșterii Imperiului Otoman* și *Hronicul vechimii a româno-*

moldo-vlahilor. Prima i-a fost solicitată pentru Academia din Berlin, al cărei membru devenise, de cunoscutul filosof și savant german Leibniz. Este o lucrare deopotrivă de geografie și istorie, în care reia ideile esențiale ale gândirii umaniste românești. *Istoria otomană*, bazată pe surse turcești, iar în ultima parte având un caracter memorialistic, își propune să demonstreze că puterea Porții trebuie și poate fi înfrântă. *Hronicul* revine și dezvoltă ideile latinității și continuității văzută nu doar etnic, ci și statal. Se bazează pe o documentație impresionantă pentru atunci (135 de titluri). Primele două lucrări au fost publicate în străinătate, în germană, franceză, engleză, atrăgându-i o reputație europeană. Pentru cititorii români, ele au fost “redescoperite” mai târziu, ceea ce l-a făcut pe Cantemir contemporan într-un fel, prin operă, atât Școlii Ardelene cât și istoriografiei pașoptiste.

ILUMINISMUL ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ. ȘCOALA ARDELEANĂ

Ca și în cazul umanismului, iluminismul a căpătat o notă originală în istoriografia română. La origini, în Franța, el era laic și universalist. La germani și italieni, pentru care problema națională era esențială, a căpătat o interpretare deosebită. Nota națională a devenit definitorie pentru istoricii români, în cazul cărora se mai adaugă și faptul că ei sunt mai ales clerici, oameni cu temeinice studii teologice, cei care pot fi considerați corifeii ai Școlii Ardelene în primul rând prin lucrările lor istorice.

Transilvania a avut o istorie particulară în raport cu aceea a Principatelor Dunărene. Ea a cunoscut formațiuni statale anterioare acestora, care însă au fost supuse apoi de maghiari, înainte de a deveni un principat vasal Porții. După 1699, acesta a intrat în componența Imperiului Habsburgic. Nu s-a putut dezvolta deci o istoriografie română asemănătoare aceleia din Moldova și Țara Românească. Manifestările sunt limitate, fiind legate de așezăminte religioase ca cele din Șcheii Brașovului sau mănăstirea Silvașului.

După incorporarea Transilvaniei, pentru a-și consolida stăpânirea asupra ei, habsburgii au recurs la Unirea cu Roma a bisericii ortodoxe din Transilvania. Nu au reușit decât în parte, cel puțin jumătate a românilor transilvăneni rămânând ortodocși. Restul au devenit greco-catolici, adoptând catolicismul prin realizarea unui compromis. Faptul a provocat o ruptură confesională, cu consecințe negative pe diverse planuri. A avut însă și o urmare pozitivă în domeniul spiritual. Tineri greco-catolici au putut face studii la Roma sau Viena, după cum au fost create școli românești la Blaj, centrul bisericii greco-catolice din Transilvania. În felul acesta, s-a putut realiza o apropiere de cultura europeană, ca și o cizelare a gândirii proprii; de altfel, un manuscris al *Hronicului* lui Cantemir a ajuns în biblioteca de la Blaj, după cum interesul pentru vechimea românilor în Dacia a fost accentuat datorită noii situații politice și a confruntărilor pe care ea le-a provocat. Documentul cel mai evident este *Supplex libellus Valachorum*, ale cărui argumente sunt prin excelență istorice (1791). Ele sunt rodul unor cercetări întreprinse până atunci, care vor continua și mai apoi, datorate mai ales lui Samuel Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior.

Samuel Micu este autorul unei opere istoriografice ample, compusă, deopotrivă, din scrieri în limba latină, limba oficială a Imperiului și limba română. Primele se adresau mediului cult al străinilor, celelalte compatrioților. Dintre acestea se impun *Întâmplările și lucrurile și faptele românilor* rezumate în *Scurtă cunoștință a istoriei românilor* și transformată într-o lucrare al cărei caracter didactic este anunțată chiar din titlu *Istoria românilor în întrebări și răspunsuri*. Pe lângă tezele obișnuite ale umanismului și iluminismului românesc – latinitate, unitate și continuitate, atrage atenția prezentarea situației politice a celor trei țări, ca și sintetizarea realizărilor culturale.

Gheorghe Șincai aduce o notă nouă. A făcut în străinătate o muncă de documentare impresionantă concretizată în 30 de volume de note manuscrise. Pe baza lor a alcătuit o primă sinteză a teoriei românilor, concepută, ce-i drept, strict cronologic, dar realizând, prin chiar titlu, o încadrare în istoria universală – *Hronica românilor și a mai multor neamuri încât au fost ale așa de amestecate cu românii, cât faptele unora fără de ale altora nu se pot povesti pre înțeles*. Atitudinea lui ca și raporturile cu oficialitatea i-au atras însă multe persecuții. Lucrarea sa, ca și cele ale lui Samuel Micu (cu care a colaborat la o gramatică în care făceau demonstrații că limba română poate fi scrisă cu litere în loc de slove) nu a putut fi publicată decât fragmentar în *Calendarul* de la Buda.

Petru Maior constituie un fel de încoronare a triadei. A scris mai puțin decât predecesorii, dar este autorul primei lucrări de istorie românească tipărită în limba română – *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (1812). Pe urmele predecesorilor merge de la Dacia romană până la întemeierea Principatelor. Lucrarea are un caracter polemic, fiind și un răspuns la adresa unor scriitori străini ostili, care se sprijineau unii pe argumentele altora, “precum magariu pre magariu scarpină”. Lucrarea lui Maior este un rezumat al gândirii istoriografice a Școlii Ardelene și a avut un puternic impact asupra generațiilor următoare, fiind republicată de mai multe ori, începând din 1834. A contribuit la accentuarea unor note latiniste, firești în condițiile luptelor cultural-politice din Transilvania, dar mai ales a reprezentat un moment de referință în afirmarea ideii naționale de către istoriografia românească.

ISTORIOGRAFIA PAȘOPTISTĂ

Epoca pașoptistă este asociată de o deosebită înflorire a istoriografiei naționale. Explicația principală este contextul general în care s-a afirmat aceasta, context deosebit de prielnic. El este marcat de o puternică afirmare a conștiinței naționale. Aceasta s-a materializat printr-un constant apel la trecut, stimulând la rândul ei preocupările pentru istorie.

Sub raport politic, situația a devenit, de asemenea, mult mai favorabilă decât în perioada anterioară preocupărilor pentru cercetarea în spiritul adevărului a faptelor istorice naționale. După 1821 au fost restaurate domniile pământene. Chiar dacă suzeranitatea otomană a persistat, mai mult, adăugându-i-se ulterior și protectoratul rus, activitatea spirituală a căpătat un cadru mai favorabil. La aceasta a contribuit și realizarea unei legături tot mai strânsă și constante cu viața spirituală europeană, prin studii în străinătate, circulația cărții, periodicelor, contacte realizate cu cărturari străini, îndeosebi cu cei francezi.

Dezvoltarea istoriografiei a fost facilitată și de progresele realizate în general în cultura românească. În epocă, a apărut și s-a impus școala națională românească, au fost publicate primele periodice, iar tiparul s-a extins și în bună măsură s-a laicizat. Preocupările literare s-au amplificat, numărul scriitorilor a crescut. Nu întotdeauna producțiile literar-artistice sunt de înalt nivel, dar frecvența lor este un îndemn, după cum unele creații de referință sunt inspirate de trecutul național.

Preocupările istoriografice din epocă sunt numeroase. Unele aparțin profesorilor de specialitate din învățământul academic creat acum – ardeleanul Aaron Florian de la Colegiul Sf. Sava din București, un alt ardelean Ioan Maiorescu, la Colegiul din Craiova, Gheorghe Săulescu și Ioan Albineț, la Academia Mihăileană din Iași. Aceștia valorifică o parte a preocupărilor lor didactice în același timp în care publică cercetări asupra unor probleme speciale, editează documente sau lucrări ale unor istorici mai vechi. La stimularea interesului pentru istoriografie a contribuit și atenția pe care i-o acordă îndrumătorii culturali din cele trei țări – Gheorghe Asaki, Ion Heliade Rădulescu, Gheorghe Barițiu – ca și interesul pe care îl manifestă un public tot mai larg.

Încununarea istoriografiei pașoptiste este realizată de opera lui Mihail Kogălniceanu și Nicolae Bălcescu.

Mihail Kogălniceanu (1817-1891) și-a început activitatea istoriografică încă la 20 de ani. După studii serioase făcute în țară și străinătate (Franța și Germania), el a publicat în 1837 la Berlin un prim volum dintr-o *Istorie a Țării Românești, Moldovei și românilor transdanubieni*. În același an a tipărit și un studiu privind limba și literatura română, dar și o schiță asupra moravurilor și limbii țiganilor. După revenirea în țară, a publicat în 1840 revista cu un titlu manifest "Dacia literară". Tot atunci a început să editeze prima noastră revistă de istorie "Arhiva românească" din care au apărut doar două volume.

Principala realizare istoriografică a lui Mihail Kogălniceanu și cea mai importantă în domeniu din epoca pașoptistă o constituie *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională*. În 1843, printr-o reorganizare a învățământului, la Academia Mihăileană a fost introdus un curs de *Istoria patriei*, prin patrie înțelegându-se atunci statul, în cazul de față, Moldova. Preluând acest curs, Mihail Kogălniceanu i-a schimbat esența, subliniind-o printr-o afirmație foarte categorică: "Eu privesc drept patrie a mea toată acea întindere de loc unde se vorbește românește". El vedea cunoașterea istoriei naționale ca pe un element fundamental pentru dezvoltarea spiritului național, cerând în același timp respectarea adevărului istoric, fără exagerările spre care erau tentați latiniștii. În acest fel privea ideea latinității văzută în firească ei evoluție și insista asupra marilor pagini ale istoriei medii, când românii "pe un teatru strâmt și cu mici mijloace au săvârșit lucruri urieșe". Solidaritatea cercetătorilor istoriei trebuiau dată de buna cunoaștere a izvoarelor, Mihail Kogălniceanu editând, primul, o colecție a *Letopisețelor* românești. Ulterior, Kogălniceanu a trecut de la scrierea istoriei la făptuirea ei, ca mare om politic. A păstrat însă interesul pentru trecut până la sfârșitul vieții, chiar în ultimul an rostind la Academie un important discurs asupra unor probleme de istorie contemporană.

Nicolae Bălcescu (1819-1852) a avut, la rândul său, o contribuție esențială la dezvoltarea istoriografiei românești. A pornit de la studierea instituțiilor militare, considerând că tocmai ele vor constitui elementul esențial pentru renașterea națională. Împreună cu August Treboiu Laurian a editat, începând din 1845, "Magazin istoric pentru Dacia". Aici a publicat un *Cuvânt preliminar* privind izvoarele istoriei naționale, interesante studii, după cum în revistă au fost publicate documente și vechi letopisețe. Participant la Revoluția de la 1848, Nicolae Bălcescu a analizat-o apoi din punct de vedere istoric, găsindu-i rădăcinile într-un trecut mai îndepărtat.

Opera de bază a lui Nicolae Bălcescu, chiar dacă neterminată, rămâne monografia *Românii supt Mihai Voevod Viteazul*. Domnitorul primei Uniri devenise pentru generația pașoptistă un adevărat simbol național. Bălcescu însuși își considera scrierea ca un fel de act de naștere a conștiinței naționale românești. În același timp, ca și Mihail Kogălniceanu, el considera că adevăratul actor al istoriei este poporul, ceea ce a fost subliniat chiar prin titlul lucrării, editată din îndemnul domnitorului Unirii Al.I.Cuza, de către Alexandru Odobescu.

Istoriografia pașoptistă este bogată în realizări de înaltă valoare. În același timp, ea a întocmit un program pentru întreaga istoriografie de mai târziu.

ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ DE LA UNIREA PRINCIPATELOR LA MAREA UNIRE

Perioada cuprinsă între 1859 și 1918 este deosebit de rodnică atât pentru istoria, cât și pentru istoriografia română. Procesul de modernizare, Independența, amplificarea luptei naționale și încununarea ei s-au reflectat și în scrisul istoric, care a contribuit la rându-i la sprijinirea marilor deziderate ale epocii.

Dezvoltarea istoriografiei a fost favorizată și de progresele realizate pe plan organizatoric. Au fost înființate universitățile din Iași (1860) și București (1864), ca și Societatea Academică Română (1867), devenită apoi Academia Română, cu o secțiune specială pentru istorie. Învățământul istoric s-a extins la nivel liceal și gimnazial, a sporit considerabil producția tipografică, au fost editate importante reviste culturale în care s-au regăsit și preocupări istorice, după cum acestora le-au fost rezervate unele periodice speciale.

În aceste condiții, tot mai mulți cărturari s-au arătat preocupați de cercetarea trecutului, îndeosebi a celui național, după cum s-au diversificat și direcțiile cercetării.

Într-o primă perioadă, peisajul istoriografic a fost dominat de impresionantă statură a lui Bogdan Petriceicu Hașdeu (1838-1907). Acesta a avut o activitate cu adevărat debordantă, practicând un adevărat enciclopedism istoriografic și filologic, stabilind necesara legătură între aceste două domenii. A subliniat importanța textelor slavone, ignorate de istoricii anteriori, pentru cunoașterea trecutului românesc. Și-a îndreptat atenția spre istoria instituțiilor, economiei, culturii, a subliniat importanța etnografiei pentru cunoașterea trecutului. A contribuit esențial la sublinierea dovedirii inconsistenței tezei latinității pure, exagerată în epocă de unii cărturari ardeleni prin chiar încercarea de a construi o limbă artificială, într-un articol de răsunset *Perit-au Dacii ?* Nu și-a putut realiza toate proiectele, dar a avut o contribuție importantă la stimularea preocupărilor altor specialiști.

O altă personalitate dominantă a epocii este A.D.Xenopol (1847-1920). Cu studii serioase la Berlin, membru al “Junimii” ieșene, încă de tânăr a scris interesante studii privind *Istoriile civilizațiunii sau Războaiele dintre ruși și turci și înrâurirea lor asupra Țărilor Române*. Pregătirea și primele sale studii l-au recomandat pentru ocuparea în 1883 a catedrei de Istoria Românilor de la Universitatea din Iași, pe care a ilustrat-o timp de mai bine de trei decenii. Pornind de la activitatea profesorală a realizat o impresionantă sinteză *Istoria Românilor din Dacia Traiană*. În același timp, a fost preocupat de filosofia istoriei. Rezultatul a fost lucrarea *Problemele fundamentale ale istoriei*, îmbogățită și transformată ulterior în *Teoria istoriei*. Ambele au fost publicate mai întâi în limba franceză, devenind pentru câteva decenii adevărate manuale în pregătirea specialiștilor. Un istoric francez de mai târziu făcea chiar constatarea că “Teoria istoriei a fost mult timp feuda istoricului român”. De altfel, Xenopol a fost invitat de mai multe ori să predea la Paris. Într-un raport adresat ministrului de atunci, el spunea că predase principalele probleme ale istoriei românilor, dar că în anul următor intenționează să expună teoria istoriei, astfel încât francezii “să vadă nu numai cine suntem ci și ceea ce putem noi”. El a introdus “teoria seriilor”, considerând că echivalentul legii în științele exacte este succesiunea în “științele istorice”. A urmărit aplicarea teoriei în două din ultimele sale lucrări *Domnia lui Cuza-Vodă și Istoria partidelor politice*.

Un timp rector al Universității din Iași, al cărei edificiu este străjuit de statuia sa, Xenopol s-a bucurat de un mare prestigiu atât în țară, cât și în străinătate. Dovadă elocventă, este singurul istoric român căruia i s-au organizat funeralii naționale.

În perioada 1859-1918 alături de privirile de sinteză asupra istoriei s-a realizat și o importantă specializare, mai ales în domeniul istoriei vechi și medii, în conformitate cu tendințele pozitivistice din istoriografia europeană.

În arheologie, un început timid fusese făcut încă de Gheorghe Săulescu. Domeniul a fost ilustrat de Alexandru Odobescu, atât printr-un curs de largă respirație privind istoria arheologiei, cât și printr-o adevărată bijuterie monografică, pe măsura subiectului *Tezaurul de la Pietroasa*. Au fost întreprinse primele săpături în domeniul arheologiei clasice, cum sunt cele făcute de Grigore Tocilescu la Tropaeum Traianè. A început însă, aproape concomitent cu activitatea unor savanți occidentali, investigarea neoliticului de pe teritoriul României (cercetările făcute de Grigore Buțureanu din 1884 la Cucuteni), apoi ale paleoliticului.

În domeniul istoriei medii s-au impus cursurile și studiile făcute la Universitatea din Iași de Ioan Ursu, iar la Universitatea din București de eruditul bucovinean Dimitrie Onciul și de Ioan Bogdan, ultimul având o contribuție esențială în cercetarea anelilor româno-slave.

În ultima parte a epocii, personalitatea care începe să domine istoriografia română este Nicolae Iorga (1871-1940). Este însă și cel care, folosind ca nimeni altul argumentul istoric în pregătirea Marii Uniri, a însoțit-o până în anul în care s-a stins odată cu ea.

ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ INTERBELICĂ

Perioada interbelică se suprapune practic cu scurta existență a României Mari. În istoriografie, Marea Unire se realizase înaintea celei istorice; anul 1918 a asigurat însă condiții mult mai favorabile afirmării și în acest domeniu. Legăturile între specialiștii din întreg spațiul românesc se puteau realiza mai lesne, efortul lor comun având în noile condiții rezultate și mai consistente. Vechilor centre universitare li s-a adăugat cel de la Cluj, unde a fost creată Universitatea Daciei superioare. La aceasta, în afară de Ioan Lupaș, Alexandru Lapedatu, Silviu Dragomir, cu mai vechi rezultate notabile pentru cunoașterea istoriei Transilvaniei s-au alăturat în perioada de început a noii Universități ardeleanul, venit de la Iași, Ioan Ursu și moldoveanul, venit de la București, Vasile Pârvan. La Universitatea din Iași, secția de istorie constituia un fel de Românie Mare în miniatură, ilustrată de dobrogeanul Orest Tafrali, basarabeanul Paul Nicorescu, transilvănenii Ilie Minea și Andrei Oțetea, moldoveanul Gheorghe I.Brătianu. A fost solicitat pentru a-l înlocui pe A.D.Xenopol distinsul istoric bucovinean Ioan Nistor, care a preferat însă să rămână credincios ideii pentru care militase până atunci lucrând la nou înființata Universitate din Cernăuți. O interesantă activitate, cu implicații istoriografice s-a desfășurat și la Facultatea de Teologie din Chișinău (secție a Universității din Iași) cu remarcabile cursuri, într-un fel de premieră românească, de istoria bisericii, cu cea mai frumoasă tălmăcire a *Bibliei*, prin osteneala părinților Galaction și Radu, cu cercetări privind istoria ctitoriilor basarabene alcătuite de profesorul comunist Petre Constantinescu-Iași, care și-a inaugurat cursul cu o frumoasă prelegere *Arta și creștinismul* (ajuns în 1948 la Universitatea din București, a vorbit la prelegerea inaugurală despre *Artele plastice în URSS*).

Fiecare din aceste centre s-a preocupat îndeosebi de istoria regiunilor ale căror capitale culturale erau. Activitatea a fost sprijinită prin înființarea unor institute de cercetări, prin publicarea unor reviste de specialitate la care au participat și studenți. O subliniere în această privință trebuie făcută pentru crearea unei adevărate școli de istorie la Iași din grija competentă a lui Ilie Minea. Cooperarea nu a însemnat înlăturarea unor dispute științifice, cum au fost mai ales cele de la București. Disputele au avut consecințe diverse, prezentând interes însă mai ales dezvoltarea spiritului critic, absolut indispensabil cercetării, spirit care își avea originea încă la Miron Costin și căruia îi dăduse forma modernă Mihail Kogălniceanu.

Realizările istoriografice ale perioadei interbelice sunt extrem de numeroase. Câteva din ele se impun. Contribuția lui Vasile Pârvan la cunoașterea istoriei noastre vechi (*Getica* și *Dacia*), cele ale lui Ilie Minea privind cultura medievală, cercetările lui Orest Tafrali de bizantinică și istoria artei, sintezele și monografiile de istorie medie universală, în care a avut o reputație europeană, ale lui Gheorghe Brătianu sunt doar câteva din cele mai importante. Li se adaugă însă altele, ca și munca mai tăcută a traditorilor din arhive, biblioteci, muzee care au asigurat temelia interpretării istorice și siguranța construcției.

Principalul moment al edificiului istoriografic românesc, ridicat până la 1940, poartă însă semnătura lui Nicolae Iorga. Autoritatea sa a putut fi contestată uneori de oameni care cunoșteau mai bine detaliul, de alții care nu se puteau afirma în umbra lui, din amestecul în domeniu al politicului sau cum ar spune simplu Miron Costin “din zavistie, care dintre

neamuri n-au lipsit niciodată”. Opera lui Iorga, incluzând peste 15.000 de titluri, probabil cea mai întinsă din toată cultura universală, este însă de o cuprindere uluitoare. Astăzi încă, un istoric român nu poate merge pe un drum pe care să nu întâlnească pașii lui Nicolae Iorga.

Născut la Botoșani, unde a făcut și prima parte a studiilor, terminând studiile universitare la Iași în doar un an și jumătate, continuând apoi la Paris și Leipzig, devenit profesor de istorie universală la Universitatea din București, Nicolae Iorga s-a impus foarte repede prin calitățile sale ieșite din comun. A publicat studii, monografii, documente, bazându-se pe informații culese în arhive din aproape întreaga Europă. A fost solicitat să publice, într-o prestigioasă colecție germană, o *Istorie a Imperiului Otoman* devenind, după Dimitrie Cantemir o a doua autoritate românească în domeniu. Profesor de istorie universală, a simțit-o dintr-o perspectivă românească și a pus în centrul preocupărilor sale istoria națională. Și-a mărturisit probabil cel mai bine crezul în unul din cursurile de vară de la Văleni (1913), susținut în prezența principelui moștenitor Ferdinand: “Avem în istoria universală un loc pe care nu înțeleg să-l cedăm nimănui”.

După Războiul de Reîntregire, în timpul căruia a asociat actul istoriografic faptei politice, și-a continuat activitatea dând lucrări de mare valoare, dintre care două merită o subliniere aparte. Sinteza de *Istoria Românilor* în zece volume a cărei replică, încercată mai demult prin reunirea eforturilor unor mari echipe, este abia acum în curs de finalizare și *Români în istoria universală* (3 volume) rămasă unică în genul ei. Nu a mai avut timp să realizeze opera pe care o vedea o încununare a activității sale, în care întreaga istorie trebuia să fie pusă într-o alcătuire solidă și nuanțată în același timp, *Istoriologia umană*. Poate o idee de aici este și cea mai frumoasă încheiere pentru o operă pe care autorul nu a putut-o duce la sfârșit: “Regret că nu am avut mai mult talent poetic pentru a spune mai exact adevărul”.

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI POSTBELICE

Prin forța lucrurilor, istoriografia postbelică ridică probleme deosebit de complexe. Există uneori tendința ca ea să fie apreciată în bloc sau cel puțin în două perioade delimitate de evenimentele din decembrie '89. Evoluția istoriografiei, ca și a istoriei, nu este străjuită însă de borne de hotar. Expresie a unor mentalități, ea cunoaște transformări care pot fi impuse de noi situații politice, de anumite atitudini personale care pot duce la o anume obediență sau la încercarea de afirmare și prin alte mijloace decât cele strict științifice; având ca principală dimensiune a obiectului profesiei durată, istoricul care trăiește ca atare este el însuși subordonat duratei. Factorul personal trebuie avut deci în vedere, alături de cel colectiv, ceea ce face ca, în anumite perioade, destinele să se întretaie, să fie paralele sau contradictorii.

Judecând istoriografia postbelică dintr-o perspectivă strict politică, am putea stabili câteva subperioade. Primii ani de după război în care au avut loc “epurările” din învățământul superior, dar s-a păstrat vechea organizare. Apoi, după reformele din 1948, când gândirea istoriografică românească a fost sovietizată prin planuri, programe de import și mai ales prin manualul care părea intern, al lui Mihail Roller. A urmat o perioadă marcată de declarația privind noua politică externă din aprilie 1964, anticipată în anul anterior de întreruperea publicării “Analelor româno-sovietice” și a traducerii principalei reviste sovietice din domeniu, “Probleme de istorie”, ca și a eliminării din planul de învățământ a cursului de istoria URSS. Această perioadă de “liberalizare”, care poate fi și ea împărțită, a durat până spre 1980. Ulterior, producția istoriografică a suportat alte rigori fără a fi însă, așa cum se afirmă uneori din motive politizante, din neștiință sau pur și simplu din comoditate, absolut prohibitivă, dovadă producția istoriografică de după 1980. Nici chiar anul 1989 nu a însemnat o absolută ruptură istoriografică cu perioada anterioară. Din decență, asupra ultimilor ani este

bine să nu formulăm aprecieri, știut fiind, din întreaga experiență umană, că cel mai prost judecător al epocii contemporane este contemporanul însuși.

Periodizarea istorică nu a însemnat nici acum o periodizare pentru istoric. Au fost unii membri ai breslei care au îmbrăcat costumul stabilit la ultima plenară a CC al P.C.R. Nu este cazul nici de nume, nici de lucrări, nici de activități. Să ne amintim în schimb cu respect de oameni care, pornind de la situații și vârste deosebite, ocupându-se de domenii diferite au lăsat opere care vor rămâne și care-i înscriu alături de marii înaintași: David Prodan pentru istoria social politică a Transilvaniei, Leonid Boicu pentru istoria relațiilor internaționale, Alexandru Duțu și Pompiliu Teodor pentru istoria culturii.

Este greu de anticipat care vor fi liniile evoluției viitoare a istoriografiei românești. Prudența istoricului se opune unui pronostic. Se vor face firește progrese mai ales în anumite domenii, vădovite până acum de cele mai bune condiții, se vor adăuga probabil noi direcții de cercetare. Oricât de mari vor fi realizările viitoare, bine este ca autorii lor, inclusiv studenții de astăzi, să nu uite cuvintele de bun simț ale istoricului-martir Gheorghe I.Brătianu: “Nu are nici un merit acela care, venind mai târziu, vede mai departe, uitând pe umerii cui s-a urcat pentru a putea privi peste peretele despărțitor”.

Întrebări recapitulative

1. Explicați și exemplificați importanța istoriei în cultura românească.
2. Care sunt premisele și manifestările începuturilor istoriografiei române?
3. Care sunt particularitățile diferitelor curente istoriografice în istoriografia română?
4. Cum s-a integrat scrisul istoric românesc în istoriografia europeană?
5. Care sunt direcțiile principale în istoriografia română?

Temă de control

Ideea latinității în istoriografia română.

Bibliografie selectivă

- Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, 1970.
Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976.
Frederick Kellogg, *O istorie a istoriografiei române*, Iași, 1996.
Vasile Cristian, *Istoriografia pașoptistă*, Iași, 1993.
Alexandru Zub, *Junimea. Implicații istoriografice*, Iași, 1976.
Idem, *De la istoria critică la criticism*, București, 1985.
Idem, *Istorii și istorici în România interbelică*, Iași, 1989.